

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KÜRESEL SİYASET VE GÜVENLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE NEO-LİBERALİZM İLE DEVLETİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE
TURGUT ÖZAL DÖNEMİ NEO-LİBERAL POLİTİKALAR
(1980-1990)**

DÖNEM PROJESİ

AHMET ÖNDERSEV

PROJE DANIŞMANI

DOÇ. DR. GÖRKEM ALTINÖRS

BİLECİK, 2024

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KÜRESEL SİYASET VE GÜVENLİK TEZSİZ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TÜRKİYE'DE NEO-LİBERALİZM İLE DEVLETİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE
TURGUT ÖZAL DÖNEMİ NEO-LİBERAL POLİTİKALAR
(1980-1990)**

DÖNEM PROJESİ

AHMET ÖNDERSEV

PROJE DANIŞMANI

DOĐ. DR. GÖRKEM ALTINÖRS

BİLECİK, 2024

BEYAN

Türkiye’de Neo-Liberalizm İle Devletin Dönüşüm Süreci ve Turgut Özal Dönemi Neo-Liberal Politikalar (1980-1990) adlı dönem projesinin hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR	☒
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Destegin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Ahmet ÖNDERSEV

.....

Tarih

.....

İmza

.....

ÖN SÖZ

Bu proje çalışmasının yazılmasında ve son halini almasında öncelikle çalışmamı sahiplenerek takip eden danışmanım Sayın Doç. Dr. Görkem ALTINÖRS'e değerli katkı ve emekleri için teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Ayrıca Küresel Siyaset ve Güvenlik Programı kapsamında gerek ders esnasında gerekse de ders dışında bilgi ve birikimlerinden faydalandığım tüm branş hocalarıma katkı ve emekleri için ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak bu günlere ulaşmam da katkıları bulunan aileme ve dostlarıma teşekkür ederim.

Ahmet ÖNDERSEV

2024

ÖZET

TÜRKİYE'DE NEO-LİBERALİZM İLE DEVLETİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ VE TURGUT ÖZAL DÖNEMİ NEO-LİBERAL POLİTİKALAR

(1980-1990)

Liberalizm ortaya çıkış itibariyle hem ekonomi hem de siyasal alana yön vermeye çalışan bir ideoloji olarak karşımıza çıkmaktadır. Liberal anlayışın ortaya çıkışı, uluslararası ve yerel düzeyde taşıdığı anlamlar, ekonomik ve siyasi farklılaşmalar ve neo-liberal ekonomiye geçiş süreci ile nedenleri bu noktada önem arz etmektedir. 1929 büyük ekonomik kriz sonrası ortaya çıkan sorunlar sosyal devlet yaklaşımın sonunu hazırlarken neo-liberalizmin önünü açmıştır. 1970'li yıllarda yaşanan küresel ekonomik kriz sonrasında, birçok ülke refah devleti anlayışından vazgeçerek, yeni sağ olarak bilinen politikaları hayata geçirmeye başlamıştır.

1980'li yıllar Türkiye adına bir dönüm noktası niteliği taşımaktadır. Devlet ağırlıklı ekonomik model yerine neo-liberal politikaların hâkim olduğu bir yapıya geçmeye yönelik alınan 24 Ocak 1980 Kararlarının mimarı olan Turgut Özal, bu yeni dönemin önünü açan isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi sonrasında yaşanan dönüşüm, ülkede siyasal ve ekonomik alanda birçok değişimi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Turgut Özal, Türkiye'de yeni bir liberal anlayışı hayata geçirmeye yönelik adımlar atan lider olarak anılmaktadır. Özal iktidarı döneminde ekonomik liberalizmin öne çıkardığı özelleştirme, girişimcilik-sanayileşme ve üretim politikaları göze çarparken; siyasi liberalizm adına özellikle demokratikleşme ve özgürlükler konusunda kayda değer adımların atıldığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neo-Liberalizm, Küreselleşme, Siyasi ve Ekonomik Yeniden Yapılanma, Serbest Piyasa Ekonomisi, Özgürlükler

ABSTRACT

THE TRANSFORMATION PROCESS OF NEO-LIBERALISM AND THE STATE IN TURKEY AND TURGUT ÖZAL PERIOD NEO-LIBEREL POLİCİES

(1980-1990)

Liberalism emerges as an ideology that tries to direct both the economy and the political sphere. The emergence of the liberal understanding, its meanings at international and local levels, economic and political differentiations, and the transition to neo-liberal economy and its reasons are important at this point. The problems that emerged after the great economic crisis of 1929 paved the way for neo-liberalism while preparing the end of the social state approach. After the global economic crisis in the 1970s, many countries abandoned the welfare state approach and began to implement policies known as the new right.

The 1980s are a turning point for Türkiye. Turgut Özal, the architect of the January 24, 1980 Decisions taken to transition to a structure dominated by neo-liberal policies instead of a state-dominated economic model, appears as the name that paved the way for this new era. The transformation experienced in Turkey after the Military Coup of September 12, 1980 brought about many changes in the political and economic fields in the country. In this context, Turgut Özal is remembered as the leader who took steps to implement a new liberal understanding in Turkey. While the privatization, entrepreneurship-industrialization and production policies highlighted by economic liberalism during the Özal government stood out; It is seen that significant steps have been taken in the name of political liberalism, especially in terms of democratization and freedoms.

Keywords: Neo-Liberalism, Globalization, Political and Economic Restructuring, Free Market Economy, Freedoms

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN TARİHSEL SÜRECİ VE NEO-LİBERALİZM

1. Liberalizmin Tarihsel Süreci ve Neo-Liberalizm.....	3
1.1. Liberal Anlayışın Gelişimi.....	3
1.2. Liberalizmin Başlıca Temel İlkeleri.....	5
1.2.1. Bireycilik.....	5
1.2.2. Özgürlük.....	6
1.2.3. Sınırlandırılmış Devlet ve Anayasacılık.....	7
1.2.4. Piyasa Ekonomisi.....	7
1.3. Liberalizm Türleri.....	8
1.3.1. Klasik Liberalizm.....	8
1.3.2. Sosyal Liberalizm.....	9
1.3.3. Neo Liberalizm.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEO-LİBERALİZM VE ÜLKENİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ

2. Türkiye'de Neo-Liberalizm ve Ülkenin Dönüşüm Süreci.....	13
2.1. Neo-Liberalizme Giden Süreç.....	13
2.1.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları.....	13
2.1.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Cunta Rejimi.....	16
2.2. Yeni Sağ Anlayış.....	17
2.2.1. Dünyada Yeni Sağ.....	18
2.2.2. Türkiye'de Yeni Sağ.....	19
2.3. Türk Siyasetinde Anavatan Partisi.....	21
2.3.1. Kuruluş Süreci.....	22

2.3.2. Parti Programı ve İdeolojik Yapı.....	23
2.3.3. 1983 Seçimleri ve İktidara Geliş	25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ NEO-LİBERALİZM VE UYGULANAN POLİTİKALAR

3. Turgut Özal Dönemi Neo-Liberalizm ve Uygulanan Politikalar	28
3.1. Özal'ın Yeni Liberal Devlet Anlayışı	28
3.2. Siyasal Liberalleşmeye Yönelik Politikalar	30
3.2.1. Bireysel ve Siyasal Özgürlükler	31
3.2.2. Dış Politika	34
3.2.3. Kamu Yönetimi	35
3.2.4. Bürokrasinin Azaltılması	37
3.2.5. Asker-Sivil İlişkisi	38
3.2.6. Güneydoğu Sorunu ve PKK Terörü	39
3.3. Ekonomi Alanında Liberalleşmeye Yönelik Politikalar	40
3.3.1. Serbest Piyasa Ekonomisi.....	41
3.3.2. Özelleştirme Politikası ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri.....	42
3.3.3. Ticaret, Sanayileşme ve İhracat.....	44
3.3.4. Finans ve Mali Politikalar.....	45
3.3.5. Vergi Sistemi	47
SONUÇ.....	49
KAYNAKÇA	52

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

- %:** Yüzde İşareti
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- AET:** Avrupa Ekonomik Topluluğu
- ANAP:** Anavatan Partisi
- AP:** Adalet Partisi
- AR-GE:** Araştırma ve Geliştirme
- CHP:** Cumhuriyet Halk Partisi
- DB:** Dünya Bankası
- DP:** Demokrat Parti
- DPT:** Devlet Plânlama Teşkilatı
- ECO:** Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
- GAP:** Güneydoğu Anadolu Projesi
- GSMH:** Gayrisafi Milli Hasıla
- HP:** Halkı Parti
- ILO:** Uluslararası Çalışma Örgütü
- IMF:** Uluslararası Para Fonu
- İMKB:** İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
- KDV:** Katma Değer Vergisi
- KEİÖ:** Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
- KİT:** Kamu İktisadi Teşebbüsü
- MB:** Merkez Bankası
- MDP:** Milliyetçi Demokrasi Partisi
- MGK:** Milli Güvenlik Kurulu
- MHP:** Milliyetçi Hareket Partisi
- MİT:** Milli İstihbarat Teşkilâtı
- MSP:** Milli Selâmet Partisi

OECD: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü

PKK: Kürdistan İşçi Partisi

TÜSİAD: Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneđi

GİRİŞ

Neo-liberalizm, 1970'lerde kapitalist dünyayı sarsan ekonomik buhranlara çözüm getirmek amacıyla yeşeren ve ekonomik düzenin yeniden yapılandırılmasını savunan ideolojik bir hareket olarak karşımıza çıkmaktadır. Klasik ekonomi modelinin egemen olduğu dönemlere kıyasla, devlet müdahalesinin ekonomik işlerdeki rolünü belirgin şekilde minimize etmeyi ve bireysel ticaret ile finans sektörlerinin liberalizasyonu üzerine inşa edilmiştir. Neo-Liberal yaklaşım, 20. yüzyılın son çeyreğinde, Margaret Thatcher ve Ronald Reagan liderliğindeki politikalarla doruğa ulaşarak, uluslararası ekonomi politikalarında etkili bir model haline gelmiştir.

Türkiye ölçeğinde de, Turgut Özal'ın liderliğinde neo-liberal politikaları benimsemek ve bunlara uyum sağlamak için tasarlanmış bir dizi program başlatılmıştır. Bu dönem içerisinde; özelleştirme, siyasi liberalizm ve yaygın küreselleşme sürecine entegre ve aktif katılım süreci hedeflenmiştir. Türkiye'de neo-liberal ideolojinin benimsenmesi ve küresel pazarlarda varlığını hissettirme hedefi ihracat odaklı politikaların geliştirilmesine yol açmıştır. Bu politikalara, ülkenin idari ve ekonomik yapılarında önemli dönüşümlere yol açan yeni bir kamu yönetimi anlayışı da eşlik ederek ülke ekonomisine yenilikler ve değişiklikler getirmiştir. Bu geçiş ile birlikte Türkiye'nin ekonomik manzarası üzerindeki yansımaları ve sonuçları dikkate alınarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılacaktır.

Turgut ÖZAL dönemi ile başlayan neo-liberal sistemi benimseme ve uyum sağlama amaçlı yönetim anlayışı, ülkenin idari ve ekonomik yapısında dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönemde (1980-1989) başta ekonomi olmak üzere siyasi alana da dokunan neo-liberal politikalar, ülkemizde özellikle elit ve entelektüel kesimden başlayarak toplum tarafından kabul görmüş, belirli bir süreç dahilinde toplumsal gelişmeyi de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada; neo-liberal dönüşüm bağlamında neo-liberal ve yeni sağ akımının 1980 sonrası özellikle Türkiye özelinde yarattığı etkisi ele alınmıştır. Özal döneminde uygulanan politikaların Türk siyasal hayatında ne ölçüde etkili olduğu ve uygulanabildiği, iktisadi ve siyasal alanda yapılan yapısal reformlar ışığında yeni bir ekonomik düzenin başlangıcı olan neo-liberalizmin Türkiye'deki gelişimine ışık tutulmaya çalışılacaktır.

1980 sonrası dünya genelinde etkisini hissettiren küresel siyasi ve ekonomik gelişmeler, Türkiye ayağında Turgut Özal iktidarında kendine yer edinmiştir. Bu dönem itibariyle başlayan

neo-liberal dönüşümün hâlâ etkisini gösterdiği Türkiye üzerinde oluşturduğu aksiyonu ortaya koyabilmek çalışmanın önemini taşımaktadır.

Neo-Liberal akımın 1980 sonrası Türkiye özelinde yarattığı etki, 12 Eylül askeri darbesi öncesinde yaşanan gelişmeler, 1983 yılında ANAP ve Turgut ÖZAL'ın iktidarı ile başlayan ve 1989 yılı sonuna kadar devam eden süreci kapsamaktadır. Konuya açıklık getirmesi bakımından “*liberalizm, neo-liberalizm ve yeni sağ*” kavramlarının tanımlarına, çeşitlerine ve tarihsel gelişim süreçlerine kısaca yer verilmiş, sonrasında 24 Ocak kararları, 1980 darbesi ve iktidarın siyâsî ve iktisadî liberalizm politikaları irdelenmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'nin neo-liberalizm dönüşümü ile ilgili devlet ve ülke yönetimine ilişkin kaynaklarla sınırlandırılmıştır.

Dış kaynaklı gerçekleşen bu dönüşüm, uluslararası ekonomik örgütler ile ülkedeki sermaye güçlerinin aynı paralelde oluşan istekleri ile 1980 Askeri Darbesi sonrası ülkede oluşan ortamın etkisiyle kapitalist ekonomik düzeni meydana getirmiştir. Ekonomi yönüyle güçlü ve merkezi devlet yapısı yerine daha az devlet müdahalesini gerektiren bir devlet anlayışına dönüşümün arzulandığı varsayılabilir.

Birinci Bölümde; öncelikle liberalizmin tarihi süreci ele alınarak liberalizmin ortaya çıkışı, temel ilkeleri ve liberalizm türleri ile birlikte neo-liberalizm açıklanmaya çalışılmıştır.

İkinci Bölümde; Türkiye'de neo-liberalizm ile birlikte ülkenin dönüşüm süreci ele alınarak, neo-liberalizme giden süreçte 24 Ocak Kararları, 12 Eylül Darbesi ve Askeri Rejim incelenmiş, yeni-sağ anlayışın dünya ve Türkiye'deki yansıması değerlendirilmiş, Turgut Özal ile birlikte Türk siyasetine giriş yapan Anavatan Partisi'nin kuruluşu, parti programı ve ideolojisi ile birlikte iktidara geliş süreci hakkında değerlendirme yapılmıştır.

Son olarak üçüncü bölümde ise; Turgut Özal döneminde neo-liberalizm ve uygulanan politikalar ele alınmış, Özal'ın yeni devlet yönetimi anlayışı ile birlikte siyasal liberalleşmeye yönelik (*özgürlükler, dış politika, kamu yönetimi, bürokrasinin azaltılması, asker-sivil ilişkisi, Güneydoğu sorunu ve PKK terörü*) ve ekonomi alanında liberalleşmeye yönelik (*serbest piyasa ekonomisine geçiş, özelleştirme ve KİT'ler, ticaret, sanayileşme ve ihracat, finans ve mali politikalar, vergi sistemi*) politikaları analiz edilmeye çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZMİN TARİHSEL SÜRECİ VE NEO-LİBERALİZM

1.1. Liberal Anlayışın Gelişimi

Üç ana ideolojiden birisi olan liberalizm için diğerlerine göre daha esnek olduğu yorumları yapılırken, kendisini üstün olarak nitelendirdiği özgürlük, adalet, eşitlik gibi kavramları özünde barındırmaktadır. Ancak, bazı temel düşünce ve farklı yaklaşımları benimsemiş olması nedeniyle tanımlanması ve anlaşılması güç olabilmektedir. Bu nedenle liberalizmi açıklayabilmek için tarihsel sürecini irdelemek gerekmektedir.¹

17. yy., bilimsel gelişmelerin yarattığı etkiyle birlikte bireysel özgür düşüncenin geliştiği, monarşik yapının birey üzerinde oluşturduğu baskı ve otoritenin sarsıldığı, toplumun bu yapılar üzerinde güç kazandığı, bireyin devlet/yönetim karşısında hak arama olanağına erişebildiği ve bu gelişmeler ışığında da liberal düşüncenin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. Özellikle İngiltere’de yaşanan iç savaş sonrası kıta Avrupa’ında liberal düşünce filizlenmeye başlamıştır. Monarşik bir yapı ve yönetim sisteminin hakimiyetinde birey temel hak ve hürriyetlerinin korunamaması nedeniyle liberalizmin amacı, devletin bireyler üzerindeki gücünü sınırlayarak bireyin özgürlüğünü ön planda tutan yönetim mekanizması oluşturmaktır.²

Özgür anlamına gelen *liber/liberte/liberty* kelimesinden türeyen ve cömert, eli açık gibi çeşitli anlamları da bulunan liberalizm, günümüzde daha çok bireysel anlamda serbest/özgür düşünmeyi ve hareket etmeyi savunan bir düşünce olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak liberalizm sadece bu kavram üzerinde değerlendirmek doğru olmaz. Bireysel özgürlüğü temel alarak devletin bireylere karşı “*dokunulabilirliğini*” minimum seviyede tutmayı, piyasa ekonomisinin doğal seyrini ve bireyciliği savunur. John Locke tarafından siyasi görüş anlamında kimlik kazanan liberalizm, ekonomi yönüyle gelişimi ve uygulama alanı bulması ekonomist düşünür Adam Smith ve David Hume tarafından sağlandığı bilinmektedir.³

Locke’ un siyasi liberal anlayışının temel noktasını doğa kavramı oluşturmaktadır. Doğa durumu ve doğal hukuk, insanın doğuştan kazanmış olduğu özgürlük ve başkalarının isteğine bağlı kalmaksızın bireyler arası eşitlik halidir. Doğuştan insan olarak elde edilen yaşam hakkı, özgürlük, mülkiyet dokunulmazlığı gibi hak ve kazanımlar tanrısal gücün ürünüdür. Ve

¹ A. Yayla (2015). *Liberalizm (Siyaset Bilimi)*. Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. [Erişim: 16.02.2024, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_siyaset_bilimi]

² T. Polat (2023). *Uluslararası İlişkilerde Liberalizm*. [Erişim: 16.02.2024, <https://www.kureselsiyaset.org/uluslararasi-iliskilerde-liberalizm/>]

³ C. C. Aktan (1995). Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3,4.

bunların bilgi ile değil, akıl ve algı yeteneği sayesinde öğrenebileceğini savunmaktadır.⁴ Adam Smith'in liberal ekonomi anlayışı ise, görünmez el teorisi bağlamında devletin düzenleme ve müdahalesine gerek kalmaksızın rasyonel ve akılcı yöntemlerle bireyin özgürce hareket edebileceği bir piyasa ekonomisi ile mümkün olacağına ilişkindir. Bu nedenle sınırlı müdahale konusunda ekonomiyi yönetenlere yönelik "*laissez faire, laissez passer*" (*birakınız yapınlar, bırakınız geçsinler*) sözü ile çağrıda bulunmuştur.⁵

Liberalizmin siyasi bir görüş anlamında nitelik kazanması daha geç bir döneme, 19. yy başlarına dayanmaktadır. Aydınlanmanın getirdiği yenilikçi reformist düşüncenin savunucusu rolünü üstlenerek, geleneksel değerlere sahip çıkan muhafazakârlığın karşısında yer almıştır. Ana düşüncesi ekonomik, siyasi ve sosyal anlamda bireysel özgürlükleri etkin kılmak olan liberalizmi Heywood, toplum inşasının temeline konumlandırmaktadır. Heywood'a göre liberalizm, feodal yapının yıkılarak kapitalist bir anlayışın ortaya çıkışı ile gelişimine başlamıştır. George Sabine'e göre liberalizm; diğer iki ana ideoloji olan sosyalizm ile muhafazakârlık arasında değişim yanlısı olan ve komünizm ile faşizm karşıtı demokrasi yanlısı bir düşünce sistemidir. De Jasay liberalizmin birçok kez değişim geçirdiğine vurgu yaparak, iç yapısında tutarsızlık yaratsa da yararına gördüğü tüm görüşlere kucak açtığını belirtmektedir.⁶

Liberalizm, güce ve çekişmeye odaklı uluslararası sistem inancına karşı çıkan bir teoridir ve savaşız ütopyacı/idealist bir uluslararası sistem öngörmektedir. Bu açıdan, Kant'ın "*Ebedi Barış*" tasarısı ile paralellik göstermekte olup, liberal ilkelere sahip devletler ve bunların akılcı vatandaşları öncülüğünde savaş olasılığının azaltacağı öngörülmektedir. Kant ayrıca, uluslararası anlaşmazlıkları çözmek ve nihayetinde devletler arasında orduların gerekliliğini ortadan kaldırmak için uluslararası bir hukuki çerçevenin kurulmasını savunmuştur.⁷

Thomas Hobbes, kargaşa ve savaş ortamında toplum birlikteliğinin sağlanamayacağını ve yalnızlaşan insanların yaşam kalitesinin olumsuz etkileneceğini belirtirken, John Locke otorite boşluğunun yaşandığı düzensiz bir ortamda dahi, akılcı toplumların kendisi için gerekli olan rahatlığı sağlama adına doğal gücünü kullanabileceği iddiasında bulunmuştur.⁸

⁴ F. Akdemir (2010). John Locke'un Liberal Siyaset Felsefesinin Metafizik Arka Planı. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (19), s. 189, 199.

⁵ T. Polat (2023). *Uluslararası İlişkilerde Liberalizm*. [Erişim: 16.02.2024, <https://www.kureselsiyaset.org/uluslararasi-iliskilerde-liberalizm/>]

⁶ S. Aktuğ (2019). *Üç Farklı Liberalizm Türünde Birey, Toplum ve Devlet Anlayışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s. 11-13.

⁷ B. Koyuncu Lorasdağı. *Liberalizm (Uluslararası İlişkiler)*. Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. [Erişim: 16.02.2024, <https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm-uluslararasi-iliskiler/>]

⁸ L. K. Yanık (2015). "Liberalizm: Bir yazın değerlendirmesi." *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 12.46, s. 36.

Liberal düşünce, ortaya çıktığı dönem itibariyle bireyin devlet ile olan bağıını rasyonellik üzerinden kurgulamış, bireyin mutluluğunu ön planda tutarak minimal devlet müdahalesi ile özgürlüklerin geliştirilmesine yönelik adımların atılmasını savunmuştur. Yerelde gerçekleştirilen olumlu politikaların devletlerin göstereceği çaba doğrultusunda ülke dışına da sirayet etmesini ve global bir kimlik kazanmasını istemiştir. Bu açıdan realist düşünce akımı ile çelişmektedir. Bu bakımdan liberal düşünce, içerisinde rasyonel bir devlet-birey ilişkisi ile uluslararası düzeyde etkisini hissettirecek uygulamaların yayılmasını amaçlanmıştır.⁹

Sonuç olarak özellikle bugünkü anlayışı ile liberalizm; bireye ait temel hak ve özgürlüklerin korunmasını ve toplum menfaatlerinin üstünlüğünü, toplumsal sınıfların yerine özgür bireylerin oluşturduğu bir toplum yapısının oluşumunu en üst hedef olarak belirlemiş ve bu konuda taviz vermeyecek bir yapıya bürünmüştür. Liberalizm, yönetsel anlamda demokrasi yanlısı olmasının yanında demokrasinin de kanunlarla sınırlandırılması gerektiğini, aksi takdirde iktidarı elinde bulunduranların bu gücü bireysel menfaatleri için kullanmalarının kaçınılmaz olacağını, devletin en temel görevinin özgür bireylerin oluşturduğu toplumun güvenliğini ve temel hak ve özgürlüklerini korumak olduğunu savunmaktadır. Kısaca; sınırlandırılmamış bir devlet yönetim anlayışının liberalizm ile örtüşmeyeceği açıktır. Bu nedenle liberalizmi demokrasi temelli bir anlayış olarak nitelendirmek eksik bir çıkarıma neden olacaktır.¹⁰

1.2. Liberalizmin Başlıca Temel İlkeleri

1.2.1. Bireycilik

Liberalizmin en temel ilkesi olarak Aydınlanma Çağı'nda kilisenin toplumcu anlayışına ve dini-geleneksel yapıya karşı olarak ortaya çıkan bireyci anlayış, toplum içerisindeki bireyin üstünlüğünü ve özgürlüğünü savunmaktadır. Birey, toplumdan daha üstün ve değerlidir ve toplum amaçları doğrultusunda malzeme edilemez. Liberal anlayışta insana birey olması sebebiyle saygı duyulmakta, bireyin kişisel yetenekleri ve eğilimlerinin açığa çıkarılmasına ve kendine özgü doğal güç ve yetenekleri ölçüsünde amaçlarını gerçekleştirmesine önem verilmektedir. Ekonomik anlamda ise bireyin müdahalesiz olarak girişimci pozisyonunda yer

⁹ agm, s. 38.

¹⁰ G. Kaya (2023). *John Locke'un Siyaset Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 48,49.

alabilmesini, yeteneklerini rekabet edebilmek adına kullanabilmeyi ve özel mülkiyet edinebilmeyi savunmaktadır.¹¹

Toplum içerisinde yaşayan birey kendisine uygun dünya görüşü/yaşam anlayışı belirler ve bu anlayış doğrultusunda yaşamını sürdürmek için istediği adımları atar. Toplumun yaşam anlayışı olmayacağından birey de bu anlayışı kabullenmesi için zorlanamaz. Toplum, bireylerin bir araya gelmesi ile oluşmuştur. Birey zaten kendi başına bir amaçtır. Toplum içerisindeki tüm bireylerin görüş, yaşam anlayışı ve tercihlerine saygı gösterilmesi ve değerli kılınması halinde huzur ve güven içerisinde birlikte yaşanabilecektir.¹²

1.2.2. Özgürlük

Liberal anlayış, özgürlüğü özünde barındırır ve bu özgürlük bireyin özgürlüğüdür. Özgürlüğün temeli, bireyin dışsal müdahalelerle karşılaşmadan kendisine daha rahat bir alan oluşturabilmesi ve bireyi yönlendiren aklın baskı ve yönlendirmelere maruz bırakılmamasıdır. Hayek, özgür birey olabilmek için herkesin aynı yasalara tabi olmasını, keyfi muamelelere tabi tutulmamasını, iş ve çalışma hakkına ve özel mülkiyet hakkına sahip olunması gerektiğini vurgulamıştır. Locke, birey özgürlüğünün önündeki en önemli tehdit unsurunun baskıcı ve müdahaleci yapısı ile devlet olduğunu, bunun için birey haklarını gözetmek için devlet yetkilerinin sınırlandırılması gerektiğini savunmaktadır.¹³

Liberalizm içerisinde özgürlük pozitif ve negatif olmak iki gruba ayrılmaktadır. Klasik liberalizm negatif özgürlüğü, sosyal liberalizm ise pozitif özgürlüğü savunmaktadır. Negatif özgürlükte, tutum ve davranışlarına dışarıdan etki edilmediği ölçüde birey özgürdür. Elbette birey, kendi görüşlerini eyleme dönüştürmek için başkalarına zarar vermeden hareket etmesi gerekmekte ve düşüncelerinin doğru ya da yanlış olduğunu değerlendirebilmelidir. J. S. Mill bu konudaki değerlendirmesinde özgürlüğü, insanları mutluluklarından mahrum etmeden ve mutluluklarına engel olmadan bireyin doğruyu bulmak için kendi yolunda ilerlemesi olarak görmektedir.¹⁴

¹¹ H. Çetin (2001). Liberalizmin Temel İlkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), s. 221 – 223.

¹² O. Kırtılı (2022). *Liberal Demokraside Çoğulculuk ve Konsensus: John Rawls' un Siyasal Liberalizm Üzerinden Bir Değerlendirme*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya, s. 6,7.

¹³ G. Yıldırım (2019). *Üç Liberalizm Geleneğinde Devlet, Birey ve Özgürlük Anlayışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, s. 31,32.

¹⁴ A. Dalkılıç. *Klasik Liberalizm. Özgürlük, Barış, Adalet*. [Erişim: 27.02.2024, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/klasik-liberalizm-ozgurluk-baris-adalet,779.php>]

1.2.3. Sınırlanmış Devlet ve Anayasacılık

Liberalizm, devlet iradesinin getirmiş olduğu gücün birey ve toplum özelinde sınırsız olmadığını ve bireyin özgür iradesi ile rızaya dayalı bir anlayışın varlığını savunmaktadır. Devlet, birey için vardır ve devletin menfaati bireyin menfaati içindir. Birey kendisi için en iyi olanı bildiğinden ve devletin müdahalesi özgürlüğünü etkileyeceğinden devlet otoritesinin sınırlandırılması gerekmektedir. Sınırlanılmaması halinde otoritesi daha da güçlenen devlet iradesi, özgürlüklere yönelik bir tehdit oluşturmakta ve bireyin haklarına zarar verebilmektedir. Devletin görevi bireyin mutluluğu adına ortamın güvenliğini sağlamak ve bireyler arasında özgürlükler açısından yaşanabilecek anlaşmazlıkları tarafsız olarak çözümlenektir. Genel perspektifte ekonomiye karışmadan ve toplum yararı politikaları uygulamaksızın adalet, güvenlik, savunma gibi alanlarda varlığını hissettirmesi gerektiği savunulmaktadır.¹⁵

Liberal anayasacılığın altında yatan gerekçe; devlet gücünün belirli hukuk normlarına göre kullanılması, bu gücün kuvvetler ayrılığı olarak çeşitli alanlarda dağıtılması ve bu hususların bağımsız mahkemelerce korunmasını sağlamaktır. Böylelikle güvenliği sağlama ve koruyuculuk görevini yerine getiren devletin gücü belirli ölçekte sınırlandırılacak, bireyler arasındaki anlaşmazlık ve ihlalleri önleme ve cezalandırma konusunda görevini yerine getirirken bir yandan da birey üstündeki müdahaleci yapısı ortadan kaldırılmış olacaktır.¹⁶

1.2.4. Piyasa Ekonomisi

Bireyin gelişimini ve yaşamını sürdürebilme adına özgürce hareket edebilmesi için ekonomik anlamda da rahat hareket edebilmesi gerekmektedir. Siyasi anlamda elde ettiği kazanımları ortaya çıkarabilecek ekonomik bir özgürlüğe ihtiyacı bulunmaktadır. Bu da alım ve satım konusunda serbest hareket edebilecekleri bir piyasa ekonomisi ile mümkün olacaktır. Serbest piyasa ekonomine göre fiyat politikası, arz-talep dengesi, üretim miktarı gibi konular alım-satım yapanlar tarafından belirlenebilecektir. Bu düşüncede olanlar herhangi bir ekonomi politikası ve müdahaleyi kabul etmek istemezler. Adam Smith "*homo economicus (ekonomik insan)*" olarak nitelendirdiği bireyin, gerçek/reel menfaatleri için varlığını sürdürdüğünü belirtmektedir. Üretici birey olabildiğince kazanç sağlamak, tüketici birey ise en fazla fırsat elde edebilme peşindedir. Bu görüş aslında en fazla kapitalizme katkı sağlamıştır.¹⁷

¹⁵ Halis Çetin, agm, s. 228-231.

¹⁶ S. Avan (2013). *Liberalizmin Türkiye'deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 18,19.

¹⁷ G. T. Demir (2019). *Liberalizm ve Liberal Dağıtıcı Adalet Teorilerinin Komüniteryan Eleştirisi* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, s. 53-55.

Liberal görüşte devletin ekonomiye müdahalesi kabul edilmemekte ve piyasa A. Smith'in de belirttiği üzere “görünmez el” tarafından yönlendirilmektedir. Kendi düzenini oluşturan piyasa anlayışı doğal düzenin varlığını ortaya koymaktadır. Serbest piyasa ekonomisinin olmazsa olmazlarından biri de mülkiyet hakkıdır. Özel mülkiyet kazanımı elde edilmeden bireyin kendisine özgür bir ortam oluşturamayacağı, huzursuz ve mutluluğundan mahrum kalacağı düşünülmektedir.¹⁸

1.3. Liberalizm Türleri

Liberalizm dönemsel olarak irdelendiğinde; feodal yapıdan kapitalizme geçişin başlangıcı ile sanayi devrimine kadar olan dönem (1700-1930 yılları arası) “Klasik Liberalizm Dönemi”, 1929 ekonomik krizi ile modern liberalizm başlangıcı olan dönem (1930 ile 1970 yılları arası) “Sosyal Liberalizm Dönemi” ve son olarak sosyal devlet anlayışının çöküşü sonrası ortaya çıkan yeni dönem ise (1970'ten günümüze kadar olan dönem) “Neo Liberalizm Dönemi” olarak değerlendirilmektedir.¹⁹

1.3.1. Klasik Liberalizm

Klasik Liberalizm, liberalizmin bir ideoloji olarak tanımlanmasından sonra adı ortaya konulan ve liberalizmin en özgün ve keskin halini yansıtmaktadır. En belirgin özelliği diğer liberalizm türlerine oranla liberalizmin temel ilkeleri açısından devleti daha fazla sınırlandırması gerektiğini savunmaktadır. İlk kez J. Locke tarafından bireyin özgürlükleri ve mülkiyet hakkına ilişkin görüşleri doğrultusunda filizlenen liberalizm yani klasik liberalizme göre devlet, bireyi koruma görevini yerine getirmek üzere insanlar tarafından oluşturulan insani bir kurumdur.²⁰

Önceliği bireysel özgürlüğe dayanan klasik liberalizm de özgürlükler konusunda ayrışmaların ve fikir çatışmalarının olabileceği öngörülse de özgürlüklerin olabildiğince arttırılması amaçlanmaktadır. Minimal ve hukuk kuralları ile sınırlandırılmış bir devlet yapısı savunularak, devlet gücünün sınırlandırılması bağlamında kimin iktidar olması ile değil gücü eline alanın nasıl sınırlandırılması gerektiği ile ilgilenilmiştir. Bireylerin birbirine karşı hoşgörü ve sağduyulu yaklaşımın getireceği birlikteliğin beraberinde toplumsal düzene de riayet edeceği düşünülmektedir. Ekonomi yönü ile gelişimin özgür bireylerin birlikte ortak çıkarları

¹⁸ Ş. E. Sarıtaş (2019). Piyasa Ekonomisi ve Özgürlük İlişkisi Üzerine Bir Tartışma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (49), s. 241,243.

¹⁹ E. Türk (2021). *Neo-Liberalizm ve Türkiye'deki Yapılanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Lefke Avrupa Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Lefke, s. 7.

²⁰ D. Conway & A. Yayla (2011). Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 85-90, s. 85-87.

doğrultusunda hareket etmesi ile yani kendiliğinden oluşan serbest piyasa ekonomisi ile sağlanacağı düşünülmektedir.²¹

Tarihi süreç ve siyasi hareketlerin birbirlerinden bağımsız ele almak olanaksızdır. 17. yüzyılda İngiltere’de yaşanan iç savaş ile klasik liberal fikirlerin ortaya çıkışı aynı döneme rastlamaktadır. J. Locke ve T. Hobbes da bu dönem içerisinde yaşamış ve savaşa tanıklık etmişlerdir.²² Klasik liberalizm etkisini hissettirdiği dönemler itibariyle tarihsel önemli gelişmelerin içerisinde etkin rol oynadığı görülmektedir. İngiltere’de monarşiye karşı yürütülen mücadelede, Amerika ve Fransız Devriminde, Sanayi Devrimi sonrası Avrupa’da gelişen kapitalist-liberal ekonominin gelişiminde, ekonomik yarışın Batılı Devletler arasında getirmiş olduğu düşmanlıklar ve Birinci Dünya Savaşının başlaması ile 1929 ekonomik krizine uzanan süreçteki önemli siyasi gelişmelerde klasik liberalizmin tesir ettiği görülmektedir.²³

Klasik liberalizmin biçim kazanmasında J. Locke, A. Smith ve D. Hume’un önemli etkisinin olduğunu söyleyebiliriz. Locke, klasik liberalizmin siyasi yönü ile etkili olmuştur. Ona göre *mülkiyet, yaşam, özgürlük* gibi olmazsa olmaz kabul edilen doğal haklar tümüyle “*mülkiyet*” adı ile anımlaştırılmıştır. Mülkiyet hakkı insanın doğuşu ile kazanılan bir haktır ve kendiliğinden oluşan doğal hukuku meydana getirmiştir. Smith ve Hume ise ekonomik açıdan değerlendirmelerde bulunmuştur. Hume, *doğal düzen* düşüncesini ilk ortaya koyanlardan birisidir ve ona göre tüm örgüt ve tüzel kişilikler (*devlet, yönetim sistemi, hukuk, serbest piyasa*) bu doğal düzen içerisinde bireylerin gerçekleştirmiş oldukları eylemlerin eseridir. Smith doğal düzen düşüncesini ekonomik yönü ile geliştirerek piyasa ekonomisi kavramını ortaya çıkartmıştır. Bu düzende piyasa kendiliğinden oluşmuştur. Devletin ekonomiye müdahalesinin gereksiz olduğunu ve “*görünmez el*” teorisiyle bireyin kendi çıkarı için çaba göstermesi halinde toplumun ve ekonominin gelişimine katkı sağlayacağını ve kişilerden ziyade sistemin ön planda tutulmasını savunmuştur.²⁴

1.3.2. Sosyal Liberalizm

Sosyal liberalizm, 20. yüzyılda klasik liberalizm bünyesinden doğmasına rağmen birbirlerine karşıtlıkları ön planda tutulmuştur. Klasik liberalizme oranla devlet müdahalesine

²¹ E. Butler (2018). *Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı*, (Çev.) Arda Akççek, Liberte Yayınları, Ankara, s. 15, 16.

²² F. Özsoy (2022). *Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm ve Sendikacılık: Eğitim Sendikaları Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, s. 5, 6.

²³ David Conway & Atilla Yayla, a.g.m, s. 88.

²⁴ M. M. Şahin. *Klasik Liberalizm ve Taşyıcı Kavramları*. [Erişim: 11.03.2024, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/klasik-liberalizm-ve-tasiyici-kavramlari,780.php>]

imkân verecek şekilde ve sosyal dengeyi sağlaması açısından devleti işin içine katarak gerekli politikaların yerine getirmesini savunulmaktadır.²⁵

T. H. Green tarafından ortaya konan sosyal liberal anlayışta; özgürlükler konusunda devletin daha ön planda yer alarak, serbest piyasa sisteminde yaşanabilecek olumsuzluklara karşı devlet gücünün olumlu yönde müdahalede bulunabileceği savunulmaktadır. Özellikle 19. ve 20. yüzyılda ülkelerin yaşamış olduğu ekonomik krizler devlet müdahalesini zorunlu kılmıştır. Klasik liberal öngöründe doğal eşitlik ya da yasalar önündeki eşitlik olgusu ekonomik anlamda sağlanamamıştır. Gelişen ekonomik düzen kapitalist sistemi ortaya çıkarırken beraberinde sermaye ve mülkiyetin belirli gruplarda toplanmasını yani tekelleşmeyi getirmiş rekabet dışı bir ekonomik sistem oluşturmuştur. Gücü elinde bulunduran tekel grupları bu sefer siyasi hayata ve devlet idaresine hâkim olma çabasına içerisine girmiştir.²⁶

Toplumsal yaşanmışlıkların ışığında gelişen sosyal liberalizm anlayışta devlet bireyciliğin mutlak karşısında yer almamakta olup, devlet müdahalesi ihtiyaç halinde gereklidir. Ayrıca, “adalet” ilkesine bağlı kalarak ihtiyaç sahibi bireylerin rahat ve mutluluğunu sağlama görevi devlete aittir. J. Rawls’ın adil liberalizm görüşü, klasik liberalizmin ortaya çıkardığı kapitalizm ile sosyalist devlet anlayışının ortasında bulunan sosyal liberalizm olmuştur. Ona göre ekonomik eşitsizliğin yanında sosyal eşitsizliğin de paylaşılması gerekmektedir.²⁷

Özetle; iki dünya savaşı arasında yaşanan 1929 ekonomik krizi ekonomiye devlet müdahalesini, Keynesyen ekonomik modeli ve refah devlet anlayışı beraberinde getirmiştir. İlk başlarda masumane görünen devlet müdahalesinin git gide büyümesi neticesinde piyasa ekonomisinin kaybolmasına, siyasetin ekonomiye el atmasına, istikrarsızlaşmaya, aşırı kamu harcamalarına ve özgürlüklerin yitirilmesine neden olmuştur. Aşırı devlet müdahalesi ve 1970 yıllarda yaşanan petrol krizi özünde klasik liberalizmin değerlerini taşıyan yeni bir liberal anlayışı ortaya çıkarmıştır. Neo Liberalizm.²⁸

1.3.3. Neo Liberalizm

Neo-liberal düşünce sistemi, M. Friedman, F. Hayek ve R. Nozick gibi piyasa yanlısı iktisat düşünürlerinin görüşlerine uygun olarak geliştirilmiştir. Amacı, liberalizmin temelinde yer alan minimum devlet müdahalesinin olduğu bir toplumda, kendi kuralları ile bağımsız

²⁵ R. Raico & A. Yayla (2011). Klasik Liberalizm Nedir?. *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 69-73, s. 72.

²⁶ N. Ç. Akçetin & E. Akçetin (2013). Liberalizmin Dönüşümü. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-26, s. 19-20.

²⁷ A. G. Yaşa (2018). Liberal Bir Perspektiften Sosyal Refah Devleti. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 2(2), 146-164, s. 155-156.

²⁸ Nurhayat Çalışkan Akçetin & Eyüp Akçetin, agm, s. 20-21.

işleyen ve mevcut durumunu idame ettiren bir piyasa ekonomisi yapısı oluşturmaktır. Her ne kadar hedef piyasa ekonomisi olsa da sınırlandırılmış devlet anlayışının toplum ve bireyin içerisinde yer aldığı sosyo-politik kulvarlara da etki etmesi, böylelikle bireyin daha rahat hareket edebilmesi amaçlanmıştır.²⁹

Sosyal liberalizm ve refah devleti politikasının 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile son bulması sonrasında sermaye güçleri tarafından neo-liberal politikalar uygulamaya koyulmuştur. Neo-liberal politikalar ilk defa 1973 yılında General Pinochet tarafından gerçekleştirilen darbe sonrası Şili'de uygulanmıştır. Neo-liberal anlayışta her birey kendinden sorumludur ve göstereceği çaba doğrultusunda birey başarısı ön planda tutulur. Birey ve toplumun hedefleri ve refahı müdahalesiz bir serbest piyasa ekonomisi ile gerçekleşeceğine inanılır. Özelleştirme hamlelerinin atılarak devletin sahip olduğu malların piyasaya sürülmesi, yabancı yatırımcının teşvik edilmesi, yeni bir finans sistemi oluşturulması amaçlanmaktadır.³⁰

Neo-liberalizm, yer ve zaman açısından değişiklikler gösterebilmekte, savunduğu en temel kavram olan minimum devlet müdahalesi konusunda dahi farklı uygulama metotları ile karşılaştığı dönemleri bulunmaktadır. Buna rağmen ekonomik politika yani piyasa ekonomisi özelinde uygulamaya konulduğu ülkelerde değişikliğe uğramaksızın aynı kalmayı başarabilmiştir. Bu yönüyle de klasik liberalizm ile paralellik taşımaktadır.³¹

Klasik liberalizmin neo-liberalizmden farklı yanı devlet müdahalesine tamamıyla karşı çıkmasıdır. Neo-liberalizmde ise devletin serbest piyasa ekonomisinin oluşumuna katkı sağlaması istenilmekte, daha radikal bir anlayış ile devletin tüm kurumları ve organları ile sistemin işleyişini sağlamakla ve korumakla sorumlu olduğu düşünülmektedir. Yani neo-liberal görüş yasalardan bağımsız "görünmez el" teorisine bağlı kendiliğinden oluşan bir piyasa ekonomisi düşüncesinde olmamıştır. Devletin asli görevinin bireyin hak ve özgürlükleri, mülkiyeti ve serbest piyasa ekonomisi işleyişinin garantörlüğünü ve korumacılığını yapmak olarak görmüştür.³² Neo-liberalizmin başlıca ekonomi politikaları şunlardır:

Özelleştirme: Devlet tarafından uygulamaya konulan ekonomi politikaları, kamu kaynaklarından istifade edilmesi noktasında eşit paylaşım sağlayamaması nedeniyle bu kaynakların piyasa ekonomisi ilkelerine uygun faaliyet göstermelerini sağlamak için özel teşebbüslerce değerlendirilmesi gerekliliğini amaçlamaktadır. Devlet mülklerinin

²⁹ S. Kurt (2006). Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 199-213, s. 200.

³⁰ Z. Çelik (2012). Neoliberalizmin Kısa Tarihi. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, (7), 187-193, s. 187-189.

³¹ O. Kurmuş (2010). Türkiye'de neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9-41, s. 16.

³² Zafer Çelik, agm, s. 189-190.

özelleştirmesi ile serbest piyasa ekonomisinin temel ilkeleri arasında yer alan rekabetçi bir düzenin oluşumu sağlanarak ülke ekonomisinin gelişimi ve kaynakların eşit dağıtılması sağlanmış olacaktır.³³

Kamusal Harcamalar ve Yatırımların Azaltılması: Rekabetçi serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini sürdürebilmesi için devletin ekonomi alanındaki rolünün sınırlandırılması gerekmektedir. Devlet tarafından ekonomiye müdahale amaçlı doğrudan yapılacak harcamaların bütçe açığı ve enflasyonu doğuracağından, ekonomik düzen ve kararlılık oluşturulabilmesi için harcamaların azaltılması gerekmektedir. Özellikle eğitim, sağlık, güvenlik, altyapı yatırımlarının ve kamu hizmetlerinin kısıtlanması ve bu alanlarda özelleştirme yoluna gidilmesi üzerinde durulmuştur.³⁴

Deregülasyon (Kuralsızlaştırma): Deregülasyon (kuralsızlaştırma) neo-liberalizmin önemli kurallarından birisi olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda devletin özel sektöre getirdiği kısıtlamaların kaldırılması olarak da tanımlanmıştır. Deregülasyon ile serbest piyasa koşullarında ticaret, finans, döviz, çalışma şartları gibi alanlarda devlet tarafından kural konulmaksızın sermaye sahiplerine ve özel girişimcilere serbestlik oluşturulması amaçlanmaktadır. Deregülasyon, mal ve hizmet kalitesi ile verimliliğinin artışına, bürokrasi ve emek piyasasındaki maliyetlerin de azalmasına etki etmektedir.³⁵

Küreselleşme: Neo-liberal anlayış içerisinde küreselleşme ilk olarak, 1970'lerde etkisini hissettiren ekonomik kriz sonrası serbest piyasa ekonomisinin dünya geneline yayılması, etkin ve kompakt bir hal alması için ortaya çıkarılmıştır. Serbest ticaret, özelleştirme, sermayenin uluslararası dolaşımı, yabancı yatırımcının teşvik edilmesi gibi konular ön planda tutularak refah devleti anlayışı ve ulus devlet etkisinin azaltılması amaçlanmıştır. Küreselleşmenin etkisiyle kapitalist anlayış gelişmeye başlamış, ülke politikaları ulus ötesine taşınarak rekabet uluslararası boyut kazanmıştır. Ekonomi boyutuyla harekete başlayan küreselleşmenin ilerleyen zamanlarda sosyal ve kültürel anlamda da etkisini gösterdiği, inanç ve değerlerin benzer bir hâl aldığı görülmektedir.³⁶

³³ Orhan Kurmuş, a.g.m., s. 17.

³⁴ Ş. B. Şahin (2019). *Neoliberal ekonomi politikaları uygulayan ülkelerin finansal krizlere olan duyarlılıkları: Türkiye örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 34.

³⁵ K. Demir (2017). *Türkiye'de Neo-Liberal Politikalar Çerçevesinde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Siyasi ve İdari Anlamda Yerel Özerklik*. (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, s. 21.

³⁶ O. Orhun (2021). Neoliberal Küreselleşme, Değişen Sosyal Politikalar ve Yoksulluk Sorunsalı Üzerine Bir Tartışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3755-3777, s. 3767,3769.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEO-LİBERALİZM VE ÜLKENİN DÖNÜŞÜM SÜRECİ

2.1. Neo-Liberalizme Giden Süreç

60'lı yılların sonu ve 70'lerde oluşan petrol krizinin etkisiyle Keynesyen ekonomik modelin dünya genelinde giderek etkinliğini yitirdiği görülmektedir. Devlet müdahalesini en aza indirgeyen sınırlandırılmış devlet düşüncesi ile birlikte, bağımsız işleyen serbest piyasa ekonomi modelinin oluşumunu ve özel sektörün güçlendirilmesini amaçlayan yeni bir liberal sistem ülkelerin siyasetinde yer edinmeye başlamıştır. Kapitalizm bağlantılı bu durumun getirdiği olumsuzluklar dünya genelinde sendikal hareketlerin, işçi ayaklanmalarının ve iç karışıklıkların yaşanmasına neden olmuş, bu durum Türkiye'yi de etkilemiştir. 1970'li yılların ikinci yarısı ile birlikte git gide artan toplumsal şiddet olayları, koalisyon oluşturmama ve hükümet kurmanın gecikmesi nedeniyle oluşan siyasi istikrarsızlık ve ekonomik bunalım Türkiye'nin her yönüyle değişimine etki edecek 24 Ocak Kararlarını ve akabinde 12 Eylül Askeri Darbesini beraberinde getirmiştir. Küreselleşmenin dünya geneline yayılması ve ülkeleri derinden etkilemesi ile birlikte artık yeni dünyaya ayak uydurma çabaları, yeni politikalar ve yeni bir Türkiye sürecine girilmiştir. Özellikle ekonomik anlamda yeni liberal politikalar uygulamaya konularak dışa daha az bağımlı olacak şekilde dış dünya ile entegre olma amaçlanmıştır.³⁷

2.1.1. 24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları

Türkiye, 1975 yılında borçlarını ödeyememesi nedeniyle bu borçları ertelemek durumunda kalmış, 1977 yılına ertelenen borçlar nedeniyle başta enflasyon ve dış borç açığına neden olan ekonomik kriz baş göstermiştir. Tabii bu ekonomik krize etken olan nedenlerin arasında koalisyon kurularak hükümet oluşturulamamasından kaynaklı siyasi istikrarsızlıklar da yer almaktadır. Dünya genelinde yaşanan petrol krizi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiş, bunun yanında ülkede enerji kısıtlamasına gidilememesi nedeniyle cari açık epeyce artış göstermiştir. Yaşanan bu genel ekonomik kriz, ülkenin ekonomi politikasına yapısal anlamda ciddi zararlar vermiştir. Sonuç olarak kredi ihtiyacı bulunan Türkiye, 1979 yılında IMF ile anlaşma imzalamak ve birçok yabancı banka ile borç erteleme yoluna gitmek zorunda kalmıştır. Yapılan bu anlaşma ve programlar kısa vadeli yapısal nitelikte olmuştur. Kriz, Türkiye'de de ithal ikameci ekonomik modele yönelik eleştirileri beraberinde getirmiş ve

³⁷ M. N. Cizrelioğulları (2013). *Türkiye'de Liberalizm (1980-1999): Neo-Liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara, s. 54-55.

sistemin sorgulanmasına neden olmuştur.³⁸ Yaşanan bu gelişmeler, işlerliğini yitirmeye başlayan Türk ekonomi sisteminde ve siyasi yapısında ister istemez köklü değişikliklerin yapılması gerektiği düşüncesini ortaya çıkarmıştır.

1980 yılına kadar dış bağımlılığı azaltarak yurtiçi üretim kapasitesini arttırmayı amaçlayan ithal ikameci ekonomi modelini uygulayan Türkiye, 24 Ocak Kararları öncesinde de özellikle ticaret konusunda dünya ile entegre olma ve serbest piyasa ekonomisine geçme konusunda adımlar atmış, ancak bu adımlar IMF, DB, OECD gibi bazı uluslararası örgütlerin isteği ve dayatması ile olmuştur. Bakıldığında, 24 Ocak Kararları da IMF'in isteği doğrultusunda gerçekleşmiştir. Başbakanlık Müsteşarı Turgut ÖZAL'ın baş aktörlüğünde ekonominin istikrarı amacıyla alınan bu kararlar, hem kısa hem de uzun vadede reform niteliği taşımaktadır. Kısa vadede borçların azaltılması, enflasyon ile mücadele, seri şekilde ekonomik büyüme, karaborsacılığın önlenmesi hedeflenirken; uzun vadede minimal devlet anlayışı doğrultusunda kamu harcamalarının azaltılması, serbest piyasa ekonomisinin hakimiyeti, sanayileşme ve özelleştirme hedefte tutulmuştur.³⁹

Bakıldığında 24 Ocak Kararları, Türkiye'de serbest piyasa ekonomi modelinin uygulamaya alınması ve bütünleşmesini sağlamak amacıyla Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapılan bir anlaşmanın ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kararlar ile dünya ekonomisine entegre olma doğrultusunda; tüketime yönelik harcamaların azaltılması, enflasyon ve kamu açığının kapatılması, KİT'lerin iyileştirilmesi, uygun faiz politikası oluşturulması, yabancı girişimcinin ve sanayileşmenin teşvik edilmesi, serbest döviz kurunun uygulanması gibi hedeflere yönelik atılacak adımları belirlemiştir.⁴⁰

Dönemin Başkanı Süleyman DEMİREL 24 Ocak Kararlarının niçin alındığı ile ilgili olarak "*Dünyanın hangi memleketi bu duruma düşse alınacak tedbirler bunlardır. Onun için sevimli olmadığını bildiğimiz, ama ülkeyi karanlık ufuklardan aydınlık ufuklara götürececek olan çareleri aramaya ve onları uygulamaya koymayı milletimize vatan borcu saydık...*" yorumunda bulunmuştur.⁴¹

Kararların alınmasında ve uygulanmasında baş aktör konumunda bulunan Turgut ÖZAL ise, bu kararların alınmasına gerekçe olarak "*24 Ocak Kararları alınmasaydı, Türkiye tam*

³⁸ G. Poyraz (2020). *24 Ocak 1980 Kararları Ve Bu Kararlar Üzerine Yürütülen Tartışmaların Bir Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun, s. 14,15.

³⁹ Ş. Öztürk, N. Fethi, & İ. Ergün (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32, s. 16-17.

⁴⁰ Ö. İntaş (2019). *24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır, s. 23,24.

⁴¹ O. Ulagay (1984). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. Hil Yayınları, s. 14.

anlamıyla bir Güney Amerika ülkesi olurdu. Arjantin'deki gibi enflasyon yüzde binleri geçer, her hafta fiyatlar iki misli yükselir, fakirlik iyice artar, orta sınıf ortadan kaybolur ve ülkenin her tarafı sosyal yönden çürürdü” yorumunda bulunmuştur.⁴²

24 Ocak Kararlarının geniş anlamdaki hedefi, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana sürdürülmekte olan ekonomik model üzerinde radikal bir değişikliğe gidilerek, dışa açılmamış kapalı bir ülke konumunda bulunan Türkiye'nin mevcut ekonomik iktidarsızlıktan kurtarılmasıdır. Ekonomi alanında dış dünyaya kapıların açılması ve büyüyen dünyaya ayak uydurulması halinde ekonomik yönden yaşanacak gelişimin diğer alanlarda da etkisini hissettireceğine, her yönüyle çağdaş bir ülke konumuna erişileceğine inanılmıştır. Bunun için Türkiye'nin dış ticaret alanında ülkelerarası rekabete açık hale getirilmesi yani sisteme entegre olması gerekmekte ve önündeki engellerin kaldırılması gerekmektedir.⁴³

24 Ocak Kararları ilk etapta iktisadi yapıda değişikliğe gidilmesi amacıyla hazırlanmış olsa da Türk siyasi yapısına da önemli etkileri bulunmaktadır. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesine götüren etkenler arasında 24 Ocak Kararlarının payı bulunup bulunmadığı tartışılan konular arasında yer alsa da, kararların uygulamaya konulmasında cunta yönetiminin etkisi tartışılmaz boyuttadır ve bu durum birçok kişi tarafından dile getirilmiştir. Öyle ki Özal bu duruma ilişkin olarak, “12 Eylül olmasa bu ekonomik programın neticelerini alamazdık. Anarşi yükseliyordu. İkincisi vergi kanunları Meclis'ten geçmiyordu. Çok şayanı şükrandır ki vergi reformu yapılmıştır. Bunlar olmasaydı bütçeyi denkleştiremezdik.” görüşünde bulunmuştur. Şu da bir gerçektir ki; 12 Eylül öncesindeki kaotik ortamda 24 Ocak Kararlarının uygulanması olası görülmemektedir. Alınan kararların hedefe ulaşmasında en büyük pay sahibi cunta yönetimi olmuş, oluşturduğu ortam ve göstermiş olduğu duruş sayesinde bu kararlar uygulamaya konabilmiştir.⁴⁴

Kısaca özetlemek gerekirse; 24 Ocak Kararları Türkiye'nin özellikle iktisadi anlamda neo-liberal dönüşümünün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Özal tarafından hazırlanan bu kararlar doğrultusunda dışa daha az bağımlı olacak şekliyle dünya ekonomisine entegre olma amaçlanmıştır.

⁴² T. Ertüzün (1988). *Özal Ne Dedi, Ne Oldu*. ABC Ajansı, s. 8.

⁴³ S. Tatlısu (2017). *Türkiye'de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi'nin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, s. 63-64.

⁴⁴ Osman Ulagay, age, s. 18,21.

2.1.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Cunta Rejimi

12 Eylül 1980 Askeri Darbesini sadece sağ-sol çatışmasının yarattığı ortam özelinde değerlendirmek ve öncesinde yaşanan Dünya ve Türkiye'deki gelişmelerden muaf tutmak doğru bir bakış olmayacaktır. Siyasi anlamda geçiş ve değişimler ekonomik krizlerin etkisiyle oluşmuş ve devlet yeni düzene uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Yaşanan ekonomik krizler, toplumun devlet üzerinde oluşturduğu baskıyı arttırması nedeniyle Türkiye'de yeni bir yapılanma gerçekleştirilemediği gibi yeni düzene dönüşüm askeri darbe ile gerçekleşmiştir.⁴⁵

Türkiye'de 1980 öncesinde yaşanan ekonomik krizin oluşturduğu enflasyon, çalışan kesimin maaşlarının erimesine ve alım gücünün düşmesine neden olmuş; bu durum çalışan kesim tarafından yüksek zam beklentisine, hak arama yollarına ve grev eylemlerinin başlamasına neticesinde üretim ve hizmet sektöründe kesintilere yol açmıştır. Ekonomik krizin getirdiği döviz kur farkı, faiz, hammadde ithal edememe gibi sorunların yanında grev eylemlerinin yarattığı üretimin kesintiye uğraması nedeniyle patronlar ve iş dünyası da durumdan memnun değildir. Ekonomide yaşanan sıkıntı, siyasette yaşanan sıkıntı ile birleşerek krizi derinleştirmiştir. İktidardaki siyasi partilerin mevcut ekonomik sistemin devam etmesinden yana olmaları, krizin yaralarını sarmak adına daha fazla kamu harcaması yapılmasına neden olmuş ve bu durum krizi daha da derinleştirmiştir. Aynı sıkıntıları yaşayan dünya, çareyi yeni bir liberal anlayışta bulmaya çalışmıştır. Bu yeni liberal anlayışa Türkiye de 24 Ocak Kararları ile uyum sağlamaya çalışmıştır. Neo-liberal sistemin uygulamaya konabilmesi için emek tarafına dokunmak gerekmekte, üretim maliyetlerinin yani emeğin ucuzlaştırılması ve üretimin kesintiye uğramaması için sendikal faaliyetlerin sınırlandırılması gerekmektedir. 12 Eylül Askeri Darbesi tam da bu noktada neo-liberal politikaların sorunsuz uygulanmasına zemin hazırlayacak şekilde siyasi partilerin, sendikaların, sivil toplum kuruluşlarının kapatılmasını yerine getirmiş; sosyal ve ekonomik hayatın kapitalist düzen ve sermaye sahipleri çıkarına olacak haliyle yeniden şekillendirmesine olanak sağlamıştır.⁴⁶

12 Eylül Askeri Darbesi sonrasında siyasilere yönelik uygulanan tedbirler kapsamında Turgut Özal'ın da tutuklanması düşünülse de, oluşturulacak hükümet içerisinde ekonomiyi teslim etmeyi düşündükleri birisi için bu düşünce yerine getirilmemiştir. Yönetime el koyan Milli Güvenlik Konseyi üyeleri 18 Eylül 1980'de göreve başlayarak hükümeti kurma görevini Bülent Ulusu'ya vermiştir. Daha önce 12 Mart Askeri Darbesi dönemi ve sonrasında

⁴⁵ M. Durmuş (2011). 12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası. *Memleket Siyaset Yönetim*, 6(15), 95-137, s. 95, 96.

⁴⁶ Ü. İzmen (2020). *12 Eylül Neo-liberal Politikaların Uygulanması İçin Mi Yapıldı?* [Erişim: 26.03.2024, <https://t24.com.tr/k24/yazi/12-eylul-neo-liberal-politikalarin-uygulanmasi-icin-mi-yapildi.2846>]

oluşturulan hükümetler içerisinde de görev alan Özal; Vehbi Koç'un, Kenan Evren'e tavsiyesi üzerine hükümet içerisinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak görev almıştır. Yeni hükümet 30 Eylül 1980 tarihinde görevine başlamış olsa da, Milli Güvenlik Konseyi kendisince önem arz eden konularda yetki alma ve karar oluşturma hususlarını bizzat yerine getirmiştir. Konsey, yaklaşık bir yıllık bir dönem içerisinde 268 adet kanun çıkarmıştır. Bunların arasında Anayasa Düzeni Hakkında Kanun ve Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun başta olmak üzere; yerel yönetimlerin yeniden düzenlenmesi, sıkıyönetim ve ölüm cezalarına ilişkin düzenlemelerin de yer aldığı kanunlar dikkat çekmektedir. Bu dönemde temel hak ve özgürlükler sınırlandırılmış, kamu yararına faaliyet gösteren bazı dernekler hariç olmak üzere sendika ve siyasi partilerin faaliyetleri durdurulmuştur. Darbe sonrası siyaset ve özellikle de darbe öncesi dönem siyasileri gözden düşmüş, toplum ile siyaset arasına mesafe konulmaya başlanmış ve yeni dönem adına eski uygulamaların tümü değiştirilmeye çalışılmıştır.⁴⁷

24 Ocak Kararlarının uygulamaya konulması için gerekli zemini 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi hazırlamıştır. Bu kararların hazırlanmasında baş aktör konumunda bulunan Özal, askeri rejimin hükümet kurma görevi verdiği Oramiral Bülent Ulusu hükümetinde ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcılığına getirilerek hazırladığı kararları uygulama imkânı bulmuştur. Ayrıca; askeri rejimin ürünü olan 1982 Anayasası da neo-liberal ekonomi politikaları ile birlikte yeni sağ anlayışın uygulanması adına gerekli düzenlemeyi sağlamıştır.⁴⁸

2.2. Yeni Sağ Anlayış

Yeni Sağ anlayış, devletin piyasadaki hakimiyetini asgari düzeyde olmasını savunan neo-liberalizm ile otoritenin üstün olduğu ve geleneksel değerlerin yeniden ön planda tutulmasını savunan neo-muhafazakârlık üzerine kurgulanmıştır. Refah devleti anlayışının krize girmesi ile yeni liberal ve yeni muhafazakâr düşünce anti sosyalist ortak paydada bir araya gelerek yeni sağ anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu anlayış, liberal ilkeleri benimseyen bir muhafazakârlık olarak da nitelendirilebilir. Aslında yeni sağ anlayış özünde birçok çelişkiyi de barındırmaktadır. Bunlar liberal düşünce-otoriter düşünce, asgari devlet hakimiyeti-güçlü devlet, bireycilik-ortak hareket etme olarak görülmektedir. Neo-liberallere göre, neo-

⁴⁷ Ş. Belhan (2021). 1980 Askeri Darbesi Sonrasında İktidara Gelen Anavatan Partisi İcraatları Hakkında Bir Değerlendirme. *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 111-123, s. 113-114.

⁴⁸ M. Karataş (2022). 12 Eylül 1980 Sonrası Merkez Sağ'ın Temsilinde Bir Aktör Turgut Özal ve Anavatan Partisi. *Türk Demokrasi Tarihi (1980'Den Günümüze) Liderler, Partiler Ve Seçimler*, Efe Akademi 49, s. 58.

muhafazakârlığın savunduğu geleneksel değerlerin serbest piyasa düzenini olumsuz etkileme durumu da söz konusudur.⁴⁹

“*Yeni Sağ*” finansal krizden kurtulmayı amaçlayan neo-liberal politikaların siyasi söylemi haline gelerek; ekonomik, sosyal, politik ve idari yönleriyle küresel bir değişimi temsil etmektedir. Bu yeni sağ anlayış, özellikle arz yanlısı neo-liberal politikalar ile kapitalizme yön vermek istemiştir.⁵⁰

2.2.1. Dünyada Yeni Sağ

Yeni sağ anlayış, Margaret Thatcher’ın İngiltere’inde ve Ronald Reagan’ın ABD’inde bizzat uygulanması ve bu kişilerce öncülük edilmesi nedeniyle Thatcherizm ve Reaganizm olarak anılmasına neden olmuştur. Kendisi de bir Muhafazakâr Parti lideri olan Thatcher, geleneksel keskin muhafazakâr anlayışı kendince şekillendirerek yeni ama güçlü bir anlayışın oluşmasını başarmış, otorite ve disiplin söylemlerinin yanına özgürlükleri de katmıştır. Reagan ise, muhafazakârlığı iç politikasına entegre ederek daha çok savunma aracı olarak kullanmıştır. *Yeni sağ muhafazakârlık* olgusu her iki lider tarafından da iç siyasette gündemde tutulmuş, özellikle piyasa ekonomisine karşı oluşabilecek tehditlere karşı koruma görevini yerine getirmiştir. *Yeni sağ liberalizm* olgusu ise Thatcher ve Reagan’ın ekonomi politikasının çerçevesini oluşturmuş, girişimci odaklı ekonomi politikaları her iki ülkede de bazı sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İngiltere’de yeni sağ liberal politikalar istenen ekonomik canlanmayı ve işsizliği azaltmadığı gibi kamu kaynaklarının kesilmesine neden olmuştur. ABD’de ise Reagan döneminde zengin ile fakir arasındaki uçurum daha da derinleşmiş, devlet tarafından yapılan gıda ve sağlık yardımlarının kesilmesi sonucu düşük gelire sahip halkta mağduriyet oluşmuştur. Bu durum her defasında yeni sağın bütünleştirici özelliğine vurgu yapan Reagan’ın söylemlerinin ortaya çıkan durum ile çeliştiğini göstermektedir.⁵¹

Yeni sağ olgusu Amerika’da, sosyal refah devlet anlayışının devlete yüklediği maliyetin aşırı yükselmesi, bu anlayışın aile birliğini bozduğu düşüncesi ve siyah-beyaz arasında oluşan gelir adaletsizliğinin ırkçılığa yol açması ile kendine zemin bulurken, İngiltere’de bu durum serbest piyasa ve güçlü devlet anlayışının birlikte uygulanabileceği aslında muhafazakâr yapı ile ters düşen bir politikanın hayata geçirilme düşüncesi ile ortaya konulmuştur. Reagan devlet

⁴⁹ Arş. Gör. Ç. D. Çolak (2016). Yeni Sağ’ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri İle Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 44, 351-361, s. 354, 356.

⁵⁰ R. Filizler (2013). *Türkiye’de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, s. 45.

⁵¹ E. Çoruk (2020). *Türkiye’de Yeni Sağın Vitrini Olarak Turgut Özal* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 32-36.

elinin olabildiğince piyasadan çekilmesini, Thatcher ise devletin gerçek işleri ile meşgul olmasını ancak güçlü olması düşüncesindedir. Thatcher'a göre “*artık toplum diye bir şey yoktur. Sadece bireyler ve onların aileleri vardır.*”⁵²

Sosyal liberalizmin ekonomi politikaları ve yaşanan petrol krizi 1970’lerde kamu harcamalarında artışı ve yüksek vergi uygulamasını beraberinde getirmiş, buna bağlı olarak enflasyon ve üretimi doğrudan etkileyen durgunluk oluşturmuştur. Yaşanan bu durum karşısında Reagan arza dönük ekonomi politikaları uygularken, Thatcher’ın önceliği enflasyon ve kamu borçlarının azaltılması yönünde atılacak adımlar olmuştur. Thatcher ve Reagan’ın Yeni Sağ ekonomi politikalarının küresel boyut kazanmasında; ekonomi kuruluşlarının, medyanın, siyasilerin ve toplumun desteğini alması ve bu paydaşlar tarafından desteklenmesi yatmaktadır. Her iki siyasetçinin dünya geneline etki eden benzer uygulamaları nedeniyle ideolojik anlamda birlikte anılmalarına neden olmuştur.⁵³

2.2.2. Türkiye’de Yeni Sağ

Yeni sağın Türkiye ayağındaki kişi ise Turgut Özal olmuştur. Türkiye 1970’lerde yaşamış olduğu ekonomik krizin dış dünyaya açılarak ve küresel ekonomik sisteme entegre olarak çözümleneceğine, ayrıca serbest piyasa ekonomisi ile yaşanan neo-liberalleşme hareketinin siyasete de etki edeceği düşünülmüştür. Yeni sağ anlayış Türkiye’ye batıdan angaje olsa da, özellikle kapitalist düzenin yerleşmesi ve burjuvazinin gelişimi batı ile aynı olmamıştır. Benzer bir durum Özal ve yeni sağ anlayışın iktidara gelişi konusunda da yaşanmıştır. Thatcher ve Reagan demokratik seçimler sonucu iktidarı kazanırken, Özal ise askeri darbe sonrası yaşanan siyasi boşluk ortamında ve siyasi yasaklıların bulunduğu bir dönemde iktidarı elde etmiştir. Özal döneminde Türkiye, yeni sağ anlayışın gerekliliklerini yerine getiren “*liberal bir ekonomi*” ve “*muhafazakâr bir siyaset*” anlayışı ile yönetilmeye çalışılmıştır. Ülkede yaşanan bu büyük ve derin değişim Özal’ın eseri olarak lanse edilmeye çalışılmış ve onun ileri görüşlülüğünden kaynaklandığı düşünülmüştür. Halbuki, dünya geneline yayılması amacıyla Türkiye’ye de dayatılan yeni sağ siyaset ve neo-liberal anlayışın temelinde ülke ekonomilerinin dış odaklı güçler tarafından kontrol edilmesi yatmaktadır. Bu dönem itibariyle Türkiye’de

⁵² M. Ş. Çetin (2021). *Yeni Sağ Siyasal Anlayış ve Siyasetin Finansmanı: ABD ve Türkiye Üzerine Bir Analiz* (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, s. 48-50.

⁵³ B. Şener, & Ç. D. Çolak (2019). Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. *The Journal of Academic Social Science*, 18(18), 393-417, s. 400-401.

meydana gelen siyasi, iktisadi, sosyal, kültürel ve toplumsal yapıda yaşanan değişimlerin arkasında Türkiye'nin dış odaklı güçler ile olan ilişkileri bulunmaktadır.⁵⁴

Liberal – muhafazakâr çizgi üzerinde şekillenen anlayış içerisinde Özal liberal düşüncesini “...Programımızın temelinde yatan felsefe bireyciliktir. İnsanlığın gelişmesindeki esas itici gücü bireyciliğin sağladığına inanıyoruz. Bireysel yeteneğin önceliği bulunmaktadır. Bireyin refah ve mutluluğunun toplumun en yüksek amacını oluşturduğuna inanıyoruz. Bu nedenle serbest piyasa ve özel girişimi ekonomik kalkınmamızın temeli olarak kabul ettik. Bu nedenle de devletin ekonomiye müdahalesini asgari düzeye indirdik ve bürokrasi ile mücadele ettik; kambiyo rejimini basitleştirdik; fiyat kontrollerini kaldırdık; ticaret rejimini serbestleştirdik; paramız için gerçekçi bir kur ve gerçekçi bir faiz haddi tespit ettik; ekonomimizi uluslararası rekabete açtık. Kısaca piyasa güçlerinin ve piyasa göstergelerinin serbestçe çalışabileceği serbest piyasayı yerleştirdik” şeklinde ifade ederken,⁵⁵

Muhafazakârlık anlayışını da; “Muhafazakârlık anlayışımız, milli, manevi ve ahlaki değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf adet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir. İyi olanın, güzel olanın, kıymetli olanın muhafazasıdır. Asla tutucu, mutaassıp ve yeniliklere kapalı değiliz. Aksine, ilerlemeye açık, medeni, müreffeh, büyük ve kudretli bir Türkiye en büyük emelimizdir...” olarak nitelendirmiştir.⁵⁶

Thatcher'ın “Özal politikalarının sonuna kadar savunucusuyum” söylemi Özal'ın liberal – muhafazakâr politikasının dışarıdan da desteklendiğini göstermektedir. Bu anlayış, özellikle ekonomi alanında Türkiye'de hiç görülmemiş büyük bir reformun yaşanmasına neden olmuş, ekonomi tüm politikaların belirleyicisi haline gelmiştir. Bu ekonomi politikasının gerekliliğini Özal şu şekilde açıklamıştır; “20'ci asrın ilk ve ikinci çeyreğinde, revaçta bulunan usul, refah devletiydi. O bitti artık. Devletin refahı temin etmesi diye bir şey önümüzdeki asırda yok. Yani eğer bu yanlışı tercihe kalkarsak, hakikaten Türkiye'yi çok geriye atarız. Hatta asrın üçüncü çeyreğinde gelen bir sosyal devlet mefhumu var. O da bitiyor. Devletin rolü değişiyor. Yerine insanın rolü geliyor...21'nci asra doğru giderken, her şeyi temin eden devlet yok, bitti. Yerine süratle, ferdin çok daha hareketli, üretken, yaratıcı olduğu, olabileceği, çok daha serbest bir ortam meydana gelecek.” Devletin hantal yapısından kurtarılması gerektiğini savunan Özal, devletin sosyal politika/hizmet sunmasından ziyade bireyin özgürce hareket edebileceği ve girişimde bulunabileceği serbest piyasa ekonomisinin oluşumunu sağlamayı amaçlamıştır. Bu çerçevede; özelleştirme, kamu hizmetlerinin kısılması, ekstra vergiler, alt yapı faaliyetlerinin özel şirketlere bırakılması gibi çeşitli adımlar atılmıştır. Kısacası yeni sağ

⁵⁴ T. Köksal (2006). *1980 Sonrası Yeni Sağ Politikalar ve İcraatın İçinden Programlarının (1984-1989) Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 59-63.

⁵⁵ T. Özal (1985). *Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, 13.12.1984–12.12.1985, Ankara, s. 749.

⁵⁶ T. Özal (1983). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, c. 8, s. 106.

anlayışın temel düşüncesini oluşturan devletin; ekonomi yönetimi anlamında dar, siyasi anlamda güçlü olma ilkesi doğrultusunda hareket edildiği görülmektedir.⁵⁷

Özal'ın siyaset anlayışını, geleneklere ve değerlere önem veren muhafazakârlık, ülke çıkarlarını ön planda tutan milliyetçilik, adil ve eşitliğe dayanan sosyal adaletçilik ve bireyin çıkarlarına ön planda tutan ve serbest piyasa ekonomisine dayalı liberalizm oluşturmaktadır. Bu dört anlayışı harmanlayarak politika oluşturmak isteyen Özal, aslında devletin her alandaki müdahaleci yapısını küçülten yeni bir demokratik siyasi yapı ve liberal esaslara dayalı yeni bir ekonomi yapı oluşturmak istemiştir. Yeni sağ liberal anlayışın temelinde; bürokrasinin azaltılması, kamu harcamaların kısılması ve özel sektörün desteklenmesi yatmaktadır. Özetle Özalist yeni sağ, küresel liberal anlayış ile milli değerlere sahip muhafazakâr anlayışı bir arada bulunduran homojen bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir.⁵⁸

2.3. Türk Siyasetinde Anavatan Partisi

12 Eylül 1980 öncesinde Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) Müsteşar Vekilliği ve Başbakan Müsteşarı olarak görev yapan Turgut Özal, 1980 Askeri Darbesi sonrası oluşturulan Bülent Ulusu hükümetinde Başbakan Yardımcılığı görevine getirilmesine rağmen 14 Temmuz 1982 tarihinde bu görevinden istifa ederek, yeni bir siyasi parti kurma fikri doğrultusunda hareket etmeye başlamıştır. Bu dönem açısından asker kanadı, ABD'de olduğu gibi Türkiye'de de iki partili bir siyasi yapının oluşmasından yana tavır sergilemiştir. Emekli bir asker olan Turgut Sunalp ile İsmet İnönü'ye yakınlığı ile bilinen Necdet Calp de parti kurma çalışmalarına başlamıştır.⁵⁹

12 Eylül Askeri Darbesi sonrası Türk siyaseti içerisinde faaliyette bulunan tüm siyasi partiler kapatılırken birçok siyasetçiye de yasaklar getirilmiş, yeni siyasi parti kurmak isteyenler başta Özal olmak üzere Kenan Evren'i ziyaret ederek görüşlerini almak istemiştir. Özal'ın parti kurmasına yeşil ışık yakan Kenan Evren, çok parti kurmanın ülkeye zararlı olacağı yönünde görüş bildirmesine rağmen 1983 yılı ortalarında Türkiye'de yeni kurulan parti sayısı on beşe yaklaşmıştır. Özal, parti kurma çalışmaları kapsamında Kenan Evren ile gerçekleştirdiği görüşme sonrasında ABD'ye giderek özellikle ekonomi kuruluşlarıyla temaslarda bulunmuş, kuracağı yeni partinin 24 Ocak Kararlarının uygulayıcısı olacağını garantisini vererek bu

⁵⁷ M. Z. Duman (2008). *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 148-152.

⁵⁸ D. Demirel (2012). *Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi Reformları* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, s. 187-189.

⁵⁹ S. Zariç (2011). *1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal'ın Partideki Rolü* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, s. 41-42.

kuruluşların desteğini almıştır. ABD dönüşü yeniden Kenan Evren ile görüşen Özal, Kenan Evren'in Bülent Ulusu'nun kuracağı partiye katılma teklifine karşılık kendi partisini kuracağını bildirmiş ve seçimi kazanması halinde iktidarın kendisine verileceğinin sözünü Kenan Evren'den almıştır. 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığına verilen parti kuruluş bildiriminde partinin adı “*Anavatan Partisi*”, amblemi ise petek şeklindeki Türkiye haritası üzerine konan arı olmuştur.⁶⁰

2.3.1. Kuruluş Süreci

Yasaklı siyasi liderlerin Türk siyaseti içerisinde hâlâ etkili olması, kapatılan siyasi partiler içerisinde görev alan bazı kişilerin Özal'ın teklifi ile Anavatan Partisi (ANAP) içerisine dahil olmalarını engellemiş, bu gelişme siyasi arenada yeni yüzlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kurucu üye bulma noktasında sıkıntılar yaşayan Özal, ANAP içerisine alacağı kişileri belirlerken dikkat ettiği en önemli husus, bu kişilerin 12 Eylül siyasetini benimseyenlerden olmaması yönünde olmuştur. Ayrıca kurucu adaylar arasında bir nevi mülakat yapılarak farklı yönleri irdelenmiş ve neticesinde liberal politikaların uygulanabilmesi adına ekonomi uzmanları ve iş adamları ağırlıklı parti kadrosu oluşturulmuştur. Ancak otuz yedi kurucu üye arasında bulunan yedi isim Siyasi Partiler Kanunu kapsamında MGK tarafından veto edilmiştir.

Anavatan Partisi genel merkez olarak Ankara Kennedy Caddesi 144 numaralı binayı uygun görmüş ve bina içerisindeki tüm odalara Atatürk resimleri asılmıştır. Özal bilhassa kendi odasına Atatürk'ün mareşal üniformalı resmini astırarak hem ilerici bir görüşe sahip olduğunu hem de asker kanadı ile herhangi bir sorununun olmadığı mesajını vermek istemiştir. Parti programında belirtildiği üzere parti ambleminde yer alan arı çalışkanlığı, petek ise ülkenin her köşesine ulaşarak gelişimin sağlanmasını ifade etmektedir. Partinin adı dönemin şartlarına uygun olarak birlik, beraberlik ve vatanın üstünlüğünü vurgulayan insanların hafızasında yer edebilecek nitelikte oluşturulmuştur. Özal'ın iki elini birbirine kenetleyerek halkı selamlaması partinin sembolü haline gelmiş; Özal bu durumu dört eğilimi (*muhafazakârlık, liberalizm, milliyetçilik ve sosyal adaletçilik*) birleştirme amacıyla oldukları şeklinde ifade etmiştir. Bu hareket kimilerine göre, 1980 öncesi kavga ortamından sonraki birlik, beraberlik ve kardeşliğin ön plana çıkacağı huzur ortamını simgelemekte ve birleştirici bir özellik taşımaktadır.⁶¹

⁶⁰ M. Arı (1993). *Siyasal Katılım 1980 Sonrası Türk Siyasal Sürecinde ANAP ve ANAP Seçmen Profili* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, s. 48-55.

⁶¹ S. Âşık (2018). *Türkiye'de Demokrasinin Yeniden İnşa Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)* (Yüksek Lisans Tezi). Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, s. 46-63.

Parti Programı ön sözünde partinin tanımı şu şekilde yapılmıştır: “*Anavatan Partisi, 20 Mayıs 1983 günü kurularak memleketimizin siyasi hayatında yerini almıştır. Partimizin sembolü bal petekleri ile donatılmış Türkiye Haritası ve bal arısıdır. Arı, çalışkanlığı; petek, aziz vatanımızın en ücra kösesine kadar mâmur hale getirilmesini ifade etmektedir. Programımızda ülkemizin meseleleri ve bunların çözümü için neler düşündüğümüz kısa, açık ve özlü bir şekilde ifade edilmiştir. Gayemiz bu program etrafında birleşmeyi sağlayarak yepyeni kavgasız Türkiye’yi ileri ve modern bir ülke haline getirecek bir siyasi tablo oluşturmaktır. Milliyetçi, muhafazakâr, sosyal adaletçi ve rekabete dayalı serbest Pazar ekonomisini esas alan bir partiyiz. Bundan daha önceki siyasi eğilimleri ne olursa olsun, programımıza inananları birliğe ve beraberliğe davet ediyoruz. Burası, bir hizmet kapısıdır. Milletimize en iyi şekilde hizmet edebileceğimize inanıyor, yüce Allah’ın, gayretlerimizde bize yardımcı olmasını diliyoruz.*”⁶²

ANAP, kapatılan siyasi partilerin devamı ya da uzantısı şeklinde olmamış ve yeni bir anlayışı ortaya koymaya çalışmıştır. Her parti tabanına hitap edecek şekilde yeni bir akım yaratma amacındaki parti, Özal’ın lider olma perspektifi doğrultusunda hiçbir parti ile ittifak kurmadığı gibi onları kendi bünyesine davet etmiştir. Özal, askerlerin Turgut Sunalp’ın MDP’si ile birleşmesi yönündeki teklifini bu sebeple reddetmiştir. Koalisyonla da olsa mutlak iktidar olma emeli taşıyan Özal, iktidar olması halinde askerlerin müdahalede bulunmasına ilişkin endişeyi de hissetmiştir.⁶³

2.3.2. Parti Programı ve İdeolojik Yapı

1980-1983 yılları arasında iktidarı elinde bulunduran askeri rejim ülkenin darbe öncesi anarşi ortamına yeniden dönülmemesi adına siyasi arenayı şekillendirmek istemiş, ideolojik yapıya sahip partiler siyaseten yasaklı hale getirilmiştir. Rejimin planı dahilinde asker tandanslı ve sağ çizgide yer alan Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) ile sol çizgide yer alan Halkçı Parti (HP) kurulmuştur. ANAP ise; sivil yapısı ve dört siyasi eğilimi yani Adalet Partisinin (AP) muhafazakârlığını, Milli Selâmet Partisinin (MSP) dindarlığını/gelenekçiliğini, Milliyetçi Hareket Partisinin (MHP) milliyetçiliğini hatta Cumhuriyet Halk Partisinin (CHP)’nin sosyal adalet anlayışını bünyesinde barındıracak şekliyle geniş bir seçmen kitlesini etkilemeye

⁶² Anavatan Partisi (1983). *Anavatan Partisi Programı* TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, s. 3.

⁶³ Ş. Belhan (2005). *Anavatan Partisi’nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir, s. 74, 75.

çalışmıştır. Ama yine de, merkez sağ çizgide yer alan partinin nüvesini muhafazakâr – liberal anlayış oluşturmuştur.⁶⁴

Siyasi eğilimlere ilişkin olarak Parti Programı'nın ilk maddesinde “*Anavatan Partisi, Milli hakimiyeti ve milletin üstünlüğünü, milli birlik ve bütünlüğünü her şeyin üzerinde telâkki eden...Milliyetçiliği, milli ve manevi değerlere bağlılığı düstur ittihaz eden...’Asıl olan fertlerin ve toplumun mutluluğudur’ görüşü içerisinde sosyal adalete ve fırsat eşitliğine inanmış...İktisadi gelişmede fertlerin teşebbüs gücünü esas kabul eden...bir partidir”* hükmünde bir açıklamaya yer verilmiştir.⁶⁵

ANAP, daha önce merkez sağ çizgide yer alan Demokrat Parti (DP) ve Adalet Partisinin (AP) devamı niteliğinde olarak gözüke de, bu durumu kabullenmek istemeyerek kendisini daha çağdaş, dinamik ve yeni bir oluşum olarak göstermeye çalışmıştır. Her ne kadar kapatılan partilerin devamı niteliğinde olmadığını deklare etmiş olsa da, bu partilerin karşısında bulunmadığı gibi daha önce buralarda görev yapmış kişilere ayırım gözetmeksizin partinin kapılarını açık bırakmıştır. Özal, Adnan Menderes'in halk nezdinde bulunan değer ve saygınlığının kendisinde de oluşmasını arzulamış ve sahiplenmek istemiştir. Zaten parti Özal etrafında şekillenerek Özal'ın partisi adıyla anılmaya başlamış, ANAP demek Özal demek gibi bir durum ortaya çıkmıştır.⁶⁶

Yeni sağ anlayışın bayraktarlığını yapan ANAP'ın bu dört eğilimi bünyesinde barındırması, yeni sağ anlayışın Türkiye dâhilinde sirayet etmesinde ve başarı kazanmasında önemli rol oynamıştır. ANAP, bir ideoloji partisi olmaktan ziyade yeni bir akımın temsilciliği görevini yerine getirmiştir. Siyasi, ekonomik ve toplumsal kaos ve çatışma ortamından yeni kurtulmuş Türkiye'de toplumun tüm kesimlerini etkileyecek bir uzlaşmacı anlayışa sahip olması, hiçbir partinin devamı niteliğinde olmaması ve sivil yapısı ile başarıyı yakalayarak tek başına iktidarı elde edebilmiştir.⁶⁷

ANAP temelini oluşturan dört akım ideolojisi bünyesinde harmanlama fikri Japonya'dan esinlenmiştir. Bunun yapılmasındaki amaç daha fazla tabana yayılarak karşısında büyük ve güçlü bir muhalefet kitlesinin oluşmasını engellemektir. Muhafazakârlığı parti programına koyan ilk parti olma özelliğine de sahiptir. Kuruluş itibarıyla siyasi anlamda

⁶⁴ Süleyman Aşık, agt, s. 471.

⁶⁵ Anavatan Partisi Programı, age, s. 8, 9.

⁶⁶ Y. Yalınzoğlu (2017). “Hepsini Yakala Partisi” Bağlamında Anavatan Partisi'ne Yönelik Bir Analiz. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 67-77, s. 69-71.

⁶⁷ H. B. Bilir (2021). *Türkiye’de Yeni Sağ Politikaların Yükselişi: 12 Eylül Askei Darbesi ve ANAP İktidarı* (Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, s. 110.

hedeflenen liberal adımların yerini muhafazakâr-milliyetçi bir anlayışa bıraktığı, liberal politikaların daha çok ekonomi alanında sirayet ettiği görülmektedir. Özal, neo-liberal serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasını burjuvazinin gelişimi kadar, halkın yeterli düzeyde ucuz ve kaliteli mal ve hizmete erişebilmesi için istemiştir. “*Vatandaş devletten önde gelir, devlet millet için vardır*” ilkesini temel alarak vatandaşı ön planda tutan yönetim anlayışı sergilemeyi hedefinde tutmuştur. Türkiye’nin değişen ve küreselleşen dünyaya ayak uydurması ve özellikle ekonomi yönüyle kabuğunu kırarak dış dünyaya açılması adına liberal esaslara, birey ve özgürlüklere, rekabet ortamının oluşumuna sürekli vurgu yapılmıştır.⁶⁸

Öte yandan liberal anlayışın sınıfsal olarak Türkiye’de gelişmemesi ve yetersiz kalması, ANAP’ın sadece liberal bir parti olma özelliğini ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle Özal, liberalizmi muhafazakârlık ve milliyetçilikle buluşturmak istemiş, dindar yönü sebebiyle gerçek niyetinin siyasal İslâm olduğu eleştirilerine maruz bırakılmıştır. Ancak hiçbir zaman liberal yönünü açıklamaktan kaçınmayan Özal, Türkiye’nin liberal dönüşüm sürecinde dindar kimliği taşımaktadır. Bürokrasiyi meslek edinen aydın/seçkin/Kemalist grupların tekelden çıkartılmasını, asıl amacın millete hizmet olduğunu ve siyasetin herkes tarafından yapılabilmesini savunan Özal, Kemalistlerin çağdaşlaşma hedefini kendisi ve partisi adına “*çağ atlamak*” şeklinde dizayn ederek bu söylemi kullanmayı tercih etmiştir.⁶⁹

Darbe sonrası kurulan partiler arasında bütünüyle sivil olma özelliği taşıyan tek parti ANAP gibi görünse de, askerın siyasetine ve darbe anlayışına en yakın olanın yine ANAP olduğu, yeri geldiğinde muhalif partilere karşı siyasi araç olarak kullanmak ve asker kanadının sempatisini kazanmak için darbe savunuculuğu yaptığı eleştirilerine de maruz kalmıştır. Her ne var ki; parti programının giriş kısmında “*aziz millet ve aziz vatan*” vurgusu sıkça yapılarak milli birlik ve bütünlük kavramı ön planda tutulduğu gibi askeri müdahale ile rejim politikalarının başarısına değinilmeden geri kalınmamıştır.⁷⁰

2.3.3. 1983 Seçimleri ve İktidara Geliş

Halkın 1980 yılı başlarında toplumsal bir sorun halini alan barış ve güvenliğin yeniden sağlanmasını ve aşırı fiyat artışına sebep olan enflasyonun kontrol altına alınmasını istediğini iyi bilen Turgut Özal, seçim öncesi halkı etkileyebilmek adına 24 Ocak Kararlarının uygulanabileceği bir ekonomik yapı ile toplumsal uzlaşa ve birliktelik temalı propagandalara odaklanmıştır. Bu çalkantılı dönemde farklı zorluk ve eksikliklerle karşı karşıya kalınmasına

⁶⁸ Yasemin Yalınzoğlu, agm, s. 70,71.

⁶⁹ Bülent Şener & Çağrı D. Çolak, agm, s. 405.

⁷⁰ Mehmet Arı, agt, s. 76, 77.

rağmen Özal, kararlı bir yönetim vaadi vererek enflasyon oranlarını düşürme ve orta sınıfı güçlendirme konusundaki kararlılığını etkili ve samimi bir şekilde halka iletmeyi amaçlamaktadır. Siyaseti iyi bilen, toplum mantalitesi ve düşünce yapısını da anlama becerisine sahip olan Özal, gittiği her yerde en küçük gruplara bile hitap etme fırsatını kaçırmamış, halkla etkileşime geçerek sizden biriyim imajını vermek istemiştir. Şimdiye kadar görülmemiş yeni propaganda teknikleri kullanarak Türkiye'nin en ücra köşelerine kadar ulaşmayı başaramıştır. Kendisini masum ve mütevazı bir parti olarak konumlandırmak istemesi bazı sol çevreleri bile etkilese de, farklı ideolojileri harmanlama politikasının ilerleyen süreçte arka planda seyrettiği görülmektedir.⁷¹

ANAP, toplum desteğini sağlamak amacıyla bazı sivil toplum kuruluşlarıyla da temas halinde olmuştur. Her ne kadar darbe sonrası sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerinde yasaklama ve kısıtlamalara gidilmiş olsa da, Rotary Kulüpleri ve Aydınlar Ocağı gibi sivil toplum kuruluşlarının düzenlemiş olduğu organizasyon ve davetlerde Özal bizzat yer almış ve konuşmalar gerçekleştirmiştir. ANAP'ın yeni liberal ekonomi politikaların savunucusu olması nedeniyle iş dünyasının kalbi niteliğindeki TÜSİAD içerisinde de partiyi destekleyenler olmuştur.⁷²

ANAP, 1983 seçim beyannamesinde ekonomik konuları öne çıkarmıştır. Türkiye'nin sosyal sorunlarının güçlendirilmesi, enflasyonun düşürülmesi ve işsizliğin azaltılması gibi politikaların benimsenmesi hedeflemekte, serbest piyasa ekonomisinin temel alındığı tekrarlanmaktadır. Ekonomik meseleler, ANAP için diğer konuların hep önünde gelmekte ve aynı zamanda liberal demokrasinin ekonomik yorumu da vurgulanmaktadır. Seçimler öncesinde yapılan propaganda çalışmalarında da Özal, ANAP'a oy verilmesi halinde ekonomik durumun bir düzene gireceğini ve kalkınmanın hızlanacağını vurgulamıştır. Ayrıca Özal, orta direk olarak adlandırılan kesimin güçlendirilmesi ile demokratik istikrarın yakalanacağını belirterek, ekonomi konusuna her şeyden fazla önem verilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu durum amaçtan daha çok araç olarak görülen liberal demokrasi anlayışı ile örtüşmektedir. Parti programı, seçim beyannamesi ve seçim kampanyalarındaki Özal profili bir bütün olarak değerlendirildiğinde ANAP tarafında demokrasi anlamında görülen en temel olgu, ekonominin siyasetten daha öncelikli olması ve demokrasi ve özgürlüklerin ekonomi alınındaki hedeflere ulaşmak için bir araç olarak görülmesi olmuştur.⁷³

⁷¹ Şeyda Belhan, agm, s. 116.

⁷² Mehmet Arı, agt, s. 77, 78.

⁷³ M. N. Tutan (2020). İktidar Döneminde ANAP'ın Demokrasi Anlayışı: Siyasalar, Söylemler ve Özal Liderliği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 313-330, s. 320-321.

ANAP; karşısına herhangi bir ideoloji ya da başka bir partiyi değil, 12 Eylül öncesi ülkede yaşanan kriz ortamını yerleştirmiştir. 12 Eylül öncesi durumu araç haline getirerek seçim beyannamesinde sıkça ekonomik zorluklar ile huzur ve barışın sağlanması konularından bahsetmiş, siyasi çekişme yaratabilecek ideolojik söylemlerden kaçınarak kamuoyunun dikkati ekonomi üzerine yönlendirilmiş ve bu konuda başarı sağlanmıştır. Ayrıca, seçim beyannamesinde ekonomik yapıdaki değişime ilişkin hedef ve politikalara yer verilmesi, ekonomi politikasının siyasi bir kimlik kazandığını da göstermektedir.⁷⁴

Katılımın %92,3 olduğu 1983 genel seçimlerinde Anavatan Partisi (ANAP) %45,1 oy oranı ile birinciliği elde ederken, onu %30,5 ile Halkçı Parti (HP) ve %23,3 Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) izlemiştir. ANAP 211 milletvekili ile parlamentoda salt çoğunluğu elde ederken, HP ve MDP sırasıyla 117 ve 71 sandalye elde etmiştir. Kuruluş sonrası yapılan ilk genel seçimlerde tek başına iktidara gelen ANAP, 67 ilin 63'ünde parlamentoda temsil hakkı sağlamış ve 33 ilde oy oranında ülke ortalamasını aşarak önemli bir başarı elde etmiştir. En çok oy aldığı il Isparta (%66,2) olurken, en az oy aldığı il ise Hakkâri (%16,1) olmuştur.⁷⁵

ANAP'ın bu başarısında; ideolojiden ziyade hizmet odaklı siyaset vurgusunun yapılması, sükûnet istenen ülkede bütünleştirici bir siyasetin izlenmesi ve muhafazakâr-liberal değerlerin harmanlanmasının önemli bir rol oynadığı ileri sürülebilir. Rakiplere göre ekonomi politikalarına ağırlık verilmesi, politikalarını ve vaatlerini oluştururken kamuoyunun isteklerinin dikkate alınması ve halkın dilinden konuşulması seçim başarısını getiren etkenler arasında yer almaktadır. Diğer partilerin ekonomi programları dahi oluşturamadıkları bir süreçte, ANAP'ın ekonomik sıkıntılar ve hayat pahalılığının giderilmesine ilişkin vaatleri halk nezdinde kabul görmüştür. Ayrıca; seçim öncesinde Kenan Evren'in Turgut Sunalp için halktan destek istemesi ve Turgut Özal'ı eleştiren söylemlerde bulunması halkta MDP açısından antipati oluştururken, ANAP'ı mağdur olarak konumlandırmıştır. Bu nedenle yasaklı partilerin tabanını oluşturan kesimin hepsinden az veya çok oy almayı başarabilen ANAP, merkez sağ seçmenin yeni adresi konumuna gelmiştir. ANAP'ın başarısındaki etkenlerden birisi de lider faktörüdür. Özal'ın halkla olan etkileşimi, birebir ilişkisi ve neşeli-pozitif görünüşü kendisine saygınlık ve sempati kazandırırken, herkesin “tonton amcası” olmuştur. Kendisine çağdaş bir dindar, liberal bir Müslüman ve yeniliklere açık bir muhafazakâr imajı çizmiştir.⁷⁶

⁷⁴ B. Başkan (2021). Margaret Thatcher ve Turgut Özal'ın Yeni Sağında Yeni Tarz Siyasal İletişim. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 60-85, s. 80.

⁷⁵ H. Çavuşoğlu (2022). 1983 Genel Seçimleri ve Anavatan Partisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 77-86, s. 82.

⁷⁶ agm, s. 83, 84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL DÖNEMİ NEO-LİBERALİZM VE UYGULANAN POLİTİKALAR

3.1. Özal'ın Yeni Liberal Devlet Anlayışı

Kapitalizmin 1970'li yıllarda girmiş olduğu bunalımdan çıkış reçetesi olarak hazırlanan neo-liberal politikaların Türkiye'de uygulanabilmesi 1961 Anayasası ile mümkün görülmediğinden bu bunalımın giderilmesi için uygulamaya konulacak yöntem ve politikalar demokratik olmayan bir yolla, 1980 Askeri Darbesi sonrası oluşturulan askeri hükümet döneminde kabul edilen 1982 Anayasası ile gerçekleşmiştir. Türk burjuvazisi; yaşanan bunalımdan çıkmak için tartışmasız reçete olarak gördüğü ve aynı zamanda kendi çıkarına hizmet edeceğini düşündüğü neo-liberalizme sahip çıkmış, toplum ve siyaset içerisinde neo-liberal politikaları hâkim kılmayı ve alternatifsiz olduğu düşüncesini yaymaya çalışmıştır. Kapitalizmin yeniden yükselişe geçtiği bu dönemde iç ve dış sermaye güçleri ve kuruluşları ile oluşturulan ilişkiler Türk siyasetine sirayet etmiştir. Türkiye'nin devlet yapısı, yönetim anlayışı ve ekonomi politikalarında değişime gidilmesi adına devlet, dış sermaye güçlerinin baskısına maruz kalmıştır.⁷⁷

1980'lerin başında dünyaya hızla yayılan değişimin Türkiye'de de yaşanması ve çağa ayak uydurulması gerektiğine inanan Özal, değişim yönetimi üzerine odaklanmıştır. Devlet yönetimi ve bürokraside yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve ülkenin daha modern ve ileri bir seviye ulaşması adına zorunlu bir değişime ihtiyaç olduğunu inanan Özal, bunun bir plan dâhilinde gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁸

Türkiye'de liberal anlayışın farkı kulvarlarda gelişiminin sağlanması ve özellikle siyasi alanda etkinlik kazanması açısından bakıldığında Özal döneminde önemli bir ivme kazandığı görülmektedir. Bu dönemde Özal'ın liberal politikalara olan yönelimi, bu politikaların liberal düşünceye ne derecede destek olduğunu belirleyen çalışmalar kritik bir değerlendirme konusu olmuştur. Özal, liberal politik yaklaşımını sadece ekonomik kararlar ve uygulamalar aracılığıyla sergilemekten öte, bütçe uygulamalarının da içinde yer aldığı geniş bir liberal ekonomik yöntem olarak biçimlendirmek istemiştir. Özal'ın liberal politikalara yönelimi ABD'ye yaptığı ziyaretler sırasında oluşmuş ve Türkiye için geliştirilmesi gereken zaruri bir

⁷⁷ A. Yılmaz (2014). Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye'de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 107-140, s. 123-134.

⁷⁸ E. Gök (2008). *1980 Sonrası Yönetimde Neo-Liberal Politikalar (Anavatan Partisi'nin Turgut Özal'lı Dönemi)* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, s. 106.

stratejik hedef olarak değerlendirmiştir. Özal, özellikle ekonomiyi liberal bir perspektifle iyileştirme çalışmalarına yoğunlaşmış ve bu yaklaşımını siyasi uygulamalardan çok ekonomiye entegre etmeye çalışmıştır. Ekonomide devletin aşırı derecede baskın rolünün azaltılmasının gerekliliği ortaya konularak, devletin yetkilerinin kırılması ve özel sektörün gücünün artırılması yönünde adımlar atılması bu süreçte büyük bir önem arz etmektedir. Özal'ın liberal ekonomik politikalarının bir başka boyutu da siyasi alandaki çalışmalardır. Ekonomik temelli çalışmaların geliştirilmesi kadar, dış politika bağlamında ekonomi odaklı siyasi stratejiler de büyük bir etkinlik taşımaktadır. Türkiye'de 1980 ile 1983 yılları arasında yaşanan krizler, siyasi alanda yoğunlaşan çalışmaları zaruri hale getirmiştir. Sınıf hareketlerini baskı altına alarak liberal politika anlayışının geliştirilmesine odaklanılan bu dönemde, liberal politikaların sürekliliğini sağlayan etkin bir mekanizma oluşturulmaya çalışılmıştır.⁷⁹

Türkiye'de siyasi ve ekonomik anlamda liberal/yeni-sağ anlayışı ilk uygulayan lider Turgut Özal olmuştur. 1983 seçimleri sonrası iktidara gelen Özal, liberal görünümünü serbest piyasa, girişimcilik, bireysel ve siyasi özgürlükler ile anayasal demokrasi üzerinden vermeye çalışmıştır.⁸⁰ Devletin topluma olan sosyal yükümlülükleri şöyle dursun alışlagelmiş işlevlerini yerine getirebilme noktasında dahi geride kaldığını düşünen Özal, devletin toplumun refahını arttırmaya yönelik belli başlı sosyal politikalardan (*eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, işsizlik, fakirlik, sosyal yardımlar vb.*) vazgeçmesi gerektiğine ve bu sosyal hizmet politikalarının serbest piyasa çarkı içerisinde kendi çözümünü üreteceğine inanmaktadır. Bu bakımdan devletin bazı sosyal hizmet uygulamalarına son vererek bunları özel sektöre devrettiği görülmektedir.⁸¹

Turgut Özal, Türkiye'de yeni sağ politikaların kararlı bir uygulayıcısı olarak, bürokrasiyi ülkenin kalkınması adına bir engel olarak görmüş ve bu yönüyle eleştirmiştir. Kendi bürokratik geçmişine rağmen, bürokratik sistemin ağır ve yenilikten uzak yapısını sıkça eleştiren Özal, bu yapıyı Türkiye'nin dünya pazarı ile bütünleşme sürecindeki başlıca zorluklardan biri olarak tanımlamıştır. Türkiye'nin bürokratik düzenini, sosyalist ülkelere benzer bir model olarak gören ve bu yüzden yeniliklerin önünde bir engel olarak değerlendiren Özal, siyasi kariyerinde bu duruşuyla dikkat çekmiştir.⁸²

⁷⁹ F. Solmaz (2018). *Turgut Özal'ın Liberalizm ve Muhafazakârlık Arasında Geçen Siyasi Hayatı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 75-77.

⁸⁰ C. Haydaroglu & S. Tatlısu (2016). Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet Ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkisinin Politik Ekonomisi. *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-41, s. 35.

⁸¹ M. Zeki Duman, agt, s. 151, 152.

⁸² R. Üstündağ (2018). *Türkiye'de Demokratikleşme ve Turgut Özal Dönemi Siyasal Liberalizmi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, s. 54.

Buna ilişkin olarak yıllar sonra 1992 yılında gerçekleştirilen 3. İzmir İktisat Kongresinde Özal, “*Güçlü devlet, memurları çok olan devlet değildir; güçlü devlet harcamaları çok fakat iki yakası bir araya gelemeyen devlet değildir. Güçlü devlet, bir istihdam kapısı değildir, güçlü devlet, bir mabut veya baba değildir. Hepsinden önemlisi, yeni görüşte, aslolan devletin zenginliği sonucu milletin zenginliği değil, milletin zenginliği sonucu devletin zengin olmasıdır. Yani, yeni görüşte hedef, insanın, ferdin bizzat kendisidir.*” şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁸³

Parti programında da yer aldığı üzere milletin devletten üstün olduğu anlayışı doğrultusunda kutsal devlet mantığını kabul etmeyen Özal, devletin bürokratik gücünün ve bürokrasinin gelenekçi anlayışının zayıflatılmasından yana olmuştur. Devlet otoritesi yerine kendi siyasi iktidarının güçlü ve otoriter olduğu bir yapı oluşturmayı hedeflemiştir. Yine parti programında belirtilen devlet anlayışı ile liberalizmin devlete biçtiği sınırlı devlet anlayışı örtüşse de uygulamada merkezi otoriter yapının sürdüğü görülmektedir.⁸⁴

Başkanlığının ilk dönemlerinde liberalleşmeye ilişkin görüş bildirme konusunda çekingen davranırsa da Özal, süreç içerisinde liberal reformların sesli savunucusu haline gelmiştir. Hukuk alanında liberalizm ile bağdaşmayan mevzuatın değişimine ve özgürlüklere yönelik yasak ve kısıtlamaların kaldırılmasına öncülük eden Özal, kendisini siyasette yeniliği teşvik etmeyi ve daha liberal bir devlet yapısına yönelmeyi amaçlayan entelektüel çabanın tam merkezinde konumlandırmıştır.⁸⁵

3.2. Siyasal Liberalleşmeye Yönelik Politikalar

1980 sonrası devletin ekonomik ve politik alandaki dönüşüm sürecinde bir yandan ekonomik liberalleşme ve özelleştirme için adımlar atılırken, diğer taraftan devletin merkezi yapısında yeniden yapılandırma hedeflenmiştir. Devletin vatandaşla olan ilişkilerinin şeffaf ve modern yapıya dönüştürülmesi ve kamu hizmetlerinin verimli hale dönüştürülmesine yönelik bir anlayışı benimsenmiştir.⁸⁶ Devlet müdahalesinin asgariye indirilmesi, bireyin ön planda olduğu bir anlayış ve işleyiş yavaşlatan yenilikten uzak bir bürokrasi yapısında reform

⁸³ T. Özal (1992). *İzmir İktisat Kongresi Konuşması – 4 Haziran 1992*. [Erişim: 24.04.2024, <https://halilturgutozal.wordpress.com/2008/07/26/izmir-iktisat-kongresi-konusmasi-4-haziran-1992/>]

⁸⁴ Ö. Eştürk (2006). *Türkiye’de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay, s. 96.

⁸⁵ Ramazan Üstündağ, agt, s. 59.

⁸⁶ Rıfai Filizler, agt, s. 153.

yapılması ana hedef olarak belirlenmiştir. Siyasi ve iktisadi liberal anlayışın yanında eşit gelir dağılımını sağlayabilmek adına bazı sosyal politikaların da geliştirildiği görülmektedir.⁸⁷

Özal'ın bakış açısına göre, ekonomi alanında gerçekleştirilecek reformların önemi demokrasi ve siyasete oranlar daha ağır basmış ve daha fazla önem arz etmiştir. Liberalizmi ekonomi bağlamında serbest piyasa, girişimcilik, özelleştirme ve piyasa ekonomisi gibi değerler üzerinden değerlendirmiştir. Siyasi arenada liberal uygulamaların nadiren gözlemlenmesinin bir nedeni olarak, dönemin baskın ideolojileri olan yeni sağ ve neo-liberal düşünce akımlarının etkisi altında kalması gösterilebilir. Bu akımların ortaya koyduğu ekonomik liberalizmin beraberinde siyasi liberalizmi tetikleyeceği anlayışı, Özal'ın düşünce yapısını etkileyen bir faktör olmuştur.⁸⁸

Bu dönem özelinde iktisadî liberalizm olabildiğince teşvik edilirken siyasî liberalizm konusunda ekonomi de olduğu kadarıyla şahin olunamamıştır. Öncelikle hedefin ekonomik kalkınma olduğu ve ülkenin gelişimindeki sorunların ekonomik yetersizlikten kaynaklandığına inanılmıştır. Nitekim askeri darbe sonrası iktidara gelen Özal hükümeti ekonomik kalkınmayı kendi üstüne alırken, siyasi düzenin korunmasını askere bıraktığı söylenebilir. Batılılaşma ve modernleşmeyi teknik ve ekonomik yönü ile ele alarak, batılı ülkelerle politik ve ideolojik açıdan daha çok sanayileşme, ihracat, üretim, istihdam vb. konularda rekabet edilmesi gerektiğine inanmıştır. Kısacası Özal'ın siyasi anlayışı; çağın gerektirdiği gelişmelere ayak uydurabilen, ideoloji ve siyasetten uzak, ekonomi ve teknoloji temeline dayalı ve devlet odaklı olmaktan ziyade bireyi ön planda tutan bir anlayışa dayandığı söylenebilir.⁸⁹

3.2.1. Bireysel ve Siyasal Özgürlükler

Özal'ın siyaset felsefesi temel olarak üç özgürlüğe dayanmaktadır. Bunlar liberal ve demokratik toplumlarda ana ilke olarak kabul gören düşünce ve ifade özgürlüğü, din ve vicdan özgürlüğü ile ticari girişimde bulunma özgürlüğüdür. Özal'a göre toplumsal ilerleme açısından ekonomik kalkınma ile birlikte demokratik özgürlüklerin de zorunlu olarak sağlanması gerekmektedir. Özal, özgürlüklerin korunması, geliştirilmesi ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasının toplum gelişimi ve birey mutluluğu için önem arz ettiğini düşünmüştür. Aksi durumda düşünce ve fikir özgürlüğüne mani olunması birey özelinde kendi becerilerini

⁸⁷ P. Özden Cankara & Y. E. Aysel (2015). Türkiye'de Siyasal Liberalizmin Nirengi Noktası: Turgut Özal ve Recep Tayyip Erdoğan'ın Hükümet Etme Yaklaşımlarının Karşılaştırmalı Analizi. *Journal of International Social Research*, 8(41), s. 529.

⁸⁸ K. Aras (2019). *Türk Liberalizminin Siyasete Yansımaları: DP, ANAP ve AK Parti Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, s. 75.

⁸⁹ M. Zeki Duman, agt, s. 153-156.

sergileyememe ve yeteneklerinin körelmesine yol açarken, toplum nezdinde ayrışmaları getirecektir. Önemli olan bireyin fikirlerini saygı çerçevesinde özgürce savunabilmesi ve aktarabilmesidir. Bu yönüyle düşünce ve fikir özgürlüğü ile serbest piyasa arasında bir bağ bulunduğunu savunmuştur.⁹⁰ Düşünce ve fikir özgürlüğüne ilişkin görüşlerini açıklayan Özal; *”Çoğulculuk, çok seslilik, söz ve fikir hürriyeti, temel hak ve hürriyetlere kayıtsız şartsız saygı artık toplum hayatımızın temel esasları haline gelmiştir. Bu noktadan geri dönmeyi bundan böyle kimse tasavvur edemez.”* sözleri ile kararlılığını dile getirirken toplumu da bu konuda cesaretlendirmek istemiştir.⁹¹

Din ve vicdan özgürlüğünün toplumsal hoşgörü için gerekli olduğuna inanan Özal bu konuda *“... Kimseye “sen niye camiye gitmiyorsun?” diyemeyeceğimiz gibi, “sen niye camiye gidiyorsun?” da diyemeyiz. Bunu temin etmek benim vazifemdir. Laikliğin en önemli kaidelerinden biri budur... (Din ve vicdan özgürlüğü) ... Evrensel kapsamda ve evrensel anlamda insanın insana duyduğu sevginin saygının simgesi ve göstergesidir. ... Laik ve demokratik olma iddiası ve iradesindeki gelişmiş ülkeler, bu hürriyete sınıksız sarılabilmeyi başarmış ülkelerdir... Yalnız huzurlu insan, dini ve vicdani baskı altında tutulmayan insan daha çok çalışma, daha çok kazanma ve kendi vicdani inançları içinde mutlu yaşama istek ve kabiliyetine sahiptir. Laikliğin temel bir gereği vardır. Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek güvencesi vardır. Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri, diğerrinin koruyucusudur.”* görüşünde bulunmuştur. Özal tartışma konusu olan başörtüsü yasağına muhalefetini açıklamış, şahsi kılık kıyafet tercihlerine ve inanç biçimlerine devlet müdahalesinin olmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁹²

Özal'ın girişim özgürlüğü; devlet müdahalesini asgariye indirgeyen ve bireyin özgür ve bağımsız bir biçimde yeteneklerini sergileyebilecekleri bir ekonomik sistem şeklinde olmuştur. Bu çerçevede Özal, girişim özgürlüğünün hayata geçirilmesi için devletin ekonomik alanda atacağı adımların sınırlarını bilmesinin şart olduğunu vurgulamış ve vatandaşın karşısında engel olmak yerine, ona ekonomik faaliyetlerinde destekleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Özal döneminin girişimcilik özgürlüğünün genişletilmesine yönelik en somut adımları arasında; özelleştirme politikalarının başlatılması, iş ve yatırım özgürlüklerinin

⁹⁰ H. Gültekin (2022). *1980 Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasal Hayatında Teknokrat Olarak Turgut Özal* (Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, s. 123,124.

⁹¹ İ. U. Döngör (2019). *Turgut Özal İktidarı'nda Türkiye'de Yaşanan Toplumsal ve Siyasal Değişim* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, s. 48.

⁹² H. N. Aksu (2018). *Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlemesi: Turgut Özal Dönemi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya, s. 106,107.

mevzuat düzenlemeleri ile genişletilmesi, iş insanlarının yurtdışı seyahatlerine katılımının teşvik edilmesi, döviz ve yurt dışına çıkış üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ile 24 Ocak Kararları kapsamında alınan ithalatı ve ihracatı destekleyici politikalar ve gümrük vergilerinin indirilmesi gibi reformların hayata geçirilmiş bulunmaktadır. Bu adımların hepsi girişimcilik özgürlüğünün genişlemesi yönünde attığı sağlam adımlar olarak değerlendirilmektedir.⁹³

Bu dönemde özgürlükler anlamında; Türk Ceza Kanunu'nun özgürlükleri kısıtlayan bazı maddeleri mülga edilmiş olmasına rağmen, “*düşünce suçu*” Terörle Mücadele Kapsamı içerisinde yeniden suç kapsamına dahil edilmiştir. 1982 Anayasasının getirmiş olduğu kısıtlamalara devam edilen bu dönemde, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersinin zorunlu olarak okutulması sürdürülmüş, nüfus cüzdanlarında yer alan din bölümü Anayasa Mahkemesince uygun bulunmuştur. Bu dönemde basın özgürlüğü konusunda da çeşitli olumsuzluklar yaşanmıştır. Üç bine yakın gazeteci tutuklanmış ve birçok basılı yayın toplatılmıştır.⁹⁴

Bireysel özgürlükler bağlamında karşılaşılan ciddi sorunlardan biri de, yakalama ve gözaltına alma işlemlerinin uygulanış biçimi olmuştur. Keyfi işlemlerin oluşması, gözaltında kalma sürelerinin aşırı uzaması, tutukluluk sürelerinin belirsizliği yaşanan temel problemler arasında bulunmaktadır. Yürürlüğe konulan iki yeni yasal düzenleme tepkilere neden olmuş, bu durum adaletsiz uygulamalara sebebiyet vermiştir. Bunlardan Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu genel özgürlüklerin kısıtlanmasına ve demokratik olmayan uygulamalara yol açtığı, Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu ise basın-yayın organlarını kontrol altına aldığı ve sınırlamalar getirdiği söylentilerine yol açmıştır.⁹⁵

Dernek kurma özgürlüğüne 1982 Anayasası ile getirilen sınırlamalar ile ilgili gözle görülür bir farklılaşma yaşanmamış, toplantı ve gösteri yürüyüşlerini denetim altına almak ve kapsamını daraltmak amacıyla 1983 yılında 2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu çıkarılmıştır. Sendikal anlamda da 1990 yılına kadar kısıtlamalara devam edilmiştir. Yine Anayasa ile yasak getirilen grev hakkı, sivil iktidar döneminde 2822 sayılı Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu ile asgari düzeye indirgenmiştir.⁹⁶

Bazı hak ve özgürlüklerin ihlallerine devam edilse de, bu dönemde hukuki ve idari düzenlemeler anlamında bazı olumlu ilerlemeler de kaydedilmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler ve Avrupa Konseyi çatısı altında hazırlanan işkenceyi önleme amacı güden

⁹³ İbrahim Uğur Döngör, agt, s. 50-52.

⁹⁴ Kadir Aras, agt, s. 75,76.

⁹⁵ Emre Gök, agt, s.116.

⁹⁶ Özlem Eştürk, agt, s. 99, 100.

anlaşmalar, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin bağlayıcı yargı yetkisinin tanınması, bireylerin Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na şahsi başvuru yapabilme haklarının güvence altına alınması, Avrupa Sosyal Şartı ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) birtakım sözleşmelerinin kabulü gibi bazı pozitif gelişmeler de yaşanmıştır.⁹⁷

3.2.2. Dış Politika

Özal'ın dış politikasının ekonomi odaklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Güçlü ekonomi, gelir düzeyinin yükseltilmesi ve bölgesel barışın sağlanması gibi hedefler dış politikanın belirlenmesinde etkili rol oynamıştır. Dış politika, bölgedeki sorunların ekonomik bağların güçlendirilmesiyle daha iyi yönetilebileceğini öne süren yaklaşımlar etrafında yapılandırılmıştır. Küresel ve bölgesel gelişmeler ışığında Türkiye'nin dış politikası, artan stratejik önemine paralel olarak gelişmiştir. Suudi Arabistan başta olmak üzere Körfez ülkeleri, Libya, Irak ve İran ile ilişkiler geliştirilerek, ekonomi anlamında uluslararası genişleme Orta Doğu üzerinden sağlanmak istenmiştir. ABD ve AET ile de ilişkilerin geliştirilmesi için çaba gösterilmiş, ABD ile gelişen ilişkiler askeri yardımların artmasına ve uluslararası kuruluşlardan kredi sağlanmasına vesile olmuştur. Türkiye'nin gelişmiş batılı ülkeler arasında yer alabilme yolunun Avrupa Topluluğuna tam üyelikten geçtiğini düşünen Özal, ülkeyi modern bir yapıya kavuşturarak, kalkındırarak ve ileriye taşıyacak yollardan birinin de burası olduğuna inanmaktadır. Bu doğrultuda 1987 yılında tam üyelik başvurusu yapan Türkiye'nin başvurusu insan hakları, demokrasi, ekonomik yetersizlik ve geri kalmışlık gibi nedenlerle kabul görmemiştir. Ortadoğu ve bölgesel hedeflerini hiçbir şekilde göz ardı etmeyen Türkiye bölgesel dış politikasını batı ile entegre etmek istemiştir.⁹⁸

Bu dönem, dış politikada hem bölge ülkeleri ile hem de batılı ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine yönelik adımların atıldığı bir dönem olmuştur. Uluslararası ilişkilerde bir tarafa eğilimli olmaktan ziyade çok yönlü ve kapsayıcı bir anlayış oluşturma, tamamıyla bir batılılaşma yerine doğu-batı arasında köprü görevi görme stratejisi izlenmiştir. Batılılaşma, ülkenin gelişimi açısından ön planda tutulurken, batı etkisinin dini ve kültürel alana yansımaması istenmemiştir. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerini geliştirmesindeki ana hedef, uluslararası düzeyde pazar gücünü sağlayabilmek adına olmuştur. Ayrıca, savunma iş birlikteliğinin geliştirilmesi ve ordunun modernizasyonu ilişkilerin gelişmesine neden olan etmenler arasında yer almıştır. Türkiye'nin stratejik konumu ve özellikle Sovyetlerin bölgedeki

⁹⁷ Havva Nur Aksu, agt, s. 97.

⁹⁸ Ş. Öztürk (2021). *Türkiye'de Neo-liberal Politikaların Uygulanmasında Devletin Siyasi ve İktisadi Rolü: Anavatan Partisi (1983-1989) ve Ak Parti (2003-2011) Dönemlerinin Karşılaştırılması* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, s. 207-213.

amaçlarını engellemeye yönelik ABD politikaları iki ülke arasında yakınlaşmayı sağlamıştır. Özal; AET ile ilişkilerin geliştirilmesi açısından karma bir komisyon oluşturulması gerektiğini vurgulamış olsa da buna ilişkin somut bir adım atılamamıştır. Yunanistan'ın Türkiye'yi tehdit olarak gören bildirgesine rağmen komşuları ile ılımlı bir ilişki tercih edilmiş, hatta Yunan vatandaşlarına yönelik olarak tek taraflı vize muafiyeti sağlanması gündeme gelmiştir. Bu yaklaşımın altında yatan neden de ekonomi kaynaklıdır.⁹⁹

İran-İrak savaşı esnasında Türkiye sınırına dayanan sığınmacılara kapıların açılıp açılmaması konusunda tereddütler yaşanmış, insani durum açısından batı tarafından yapılan baskılar sonucunda sınırın zaman zaman açılması nedeniyle Irak devleti ile problemler yaşanmıştır. Türkiye'de yaşanan darbe sonrası İran ile ilişkiler olumlu bir havada seyretmemiş, Humeyni rejiminin İran'da yönetimi ele almasından rahatsızlık duyulsa da Türkiye İran'ı karşısına almak istememiştir. Suriye sınıra yakın bir bölgede Türk kadastro uçağının düşürülmesi, Suriye'nin Türkiye karşıtı Kürt ve Ermenileri içerisinde barındırması ve yaşanan su sorunları nedeniyle Suriye ile ilişkilerde olumlu hava yakalanamamıştır. Bu dönemde İsrail ile dengeli bir siyaset izlenmiş, gerek Filistin gerekse de İsrail ile iyi ilişkiler kurmak Ortadoğu'da dostluk oluşturmak istenmiştir.¹⁰⁰

3.2.3. Kamu Yönetimi

Geleneksel kamu yönetiminde yaşanan hantallık, verimsizlik, yaşanan yolsuzluklar, toplumun isteklerine cevap verilememesi gibi nedenler sebebiyle yönetim anlayışında dönüşüm kaçınılmaz bir hal almıştır. Bu doğrultuda liberal anlayışın etkisiyle verimliliği arttırmak, tasarruf sağlamak, devlet desteğinin azaltılması ve özelleştirme gibi kamuda yapısal değişiklikler sağlayacak birtakım politikalar geliştirilmiştir. Bürokratik işlemlerin minimuma indirilmesi, kırtasiyeciliğin önüne geçilmesi, yerel ve merkezi yönetimlere artırılmış yetkilerin verilmesi ve merkeziyetçiliğin azaltılması bunlar arasında yer almaktadır. Bazı bakanlıkların birleştirilerek verimlilik kazandırılması amacıyla 2680 sayılı Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi Kanunu çıkarılmıştır. 1985-1989 arası Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında kamusal yönetimde kaynakların ve hizmetlerin dengeli dağılımını sağlama ve kaynak israfına engel olma, merkez – taşra arasında etkin bir yapı oluşturma, nitelikli personelin işe alımının desteklenmesi ve personel ile ücret politikalarının yeniden yapılandırılması hedeflenmiştir. 1984 yılında çıkarılan Kanunla kurulan Büyükşehir

⁹⁹ Fatih Solmaz, agt, s. 81-87.

¹⁰⁰ V. Uğraş (2019). *Merkez Sağ Siyasetin Popülist Söylemi ve Turgut Özal Dönemi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, s. 62-65.

Belediyeleri ve 1987 yılında İl Özel İdarelerinin modernizasyonu vatandaşa sunulan hizmetlerin kolaylaştırılması ve basitleştirilmesi adına atılan adımlar arasında yer almıştır. KİT personelinin sözleşmeli olarak çalışabilmesine olanak tanınmıştır.¹⁰¹

1980 sonrasında Türkiye'nin başlattığı reform hareketleri, neo-liberal düşüncenin ve küreselleşme sürecinin derin bir etkisi altında şekillenmiştir. Merkeziyetçi bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi liberal ekonomik düzenin gelişimini sekteye uğratmaktadır. Bu durum merkezi devlet yönetimi etkisinin azaltılarak yetki, sorumluluk ve görevlerin yerele indirgenmesi anlayışını ortaya çıkarmıştır. Ancak bu dönüşüm, Türkiye'deki gibi merkezi otoriter devlet yapısı olan ülkelerde kolay gerçekleşmemiştir. Çünkü temel aktör konumundaki devletin vatandaş üzerindeki “baba” rolü, beklentileri devlet üzerinde yoğunlaştırmaktadır. Bu dönüşüm döneminin getirdiği bireysellik, girişimcilik ve rekabetçilik gibi piyasa merkezli değerler; kamunun israfçı ve verimsiz kaynak kullanımının ekonomik yapı üzerindeki ağır yükünü ve bu durumun ülkenin rekabet kabiliyetine negatif etkisini ön plana çıkartmış, bu ağırlığın özel sektör mantığıyla; esnek, kârlı ve etkin bir perspektifle üstesinden gelinebileceği sonucuna varılmasına neden olmuştur.¹⁰²

Gerçekleştirilen dönüşüm, yasama organının yürütme gücü karşısında daha da zayıflamasına ve buna paralel olarak başbakanlık makamının kabineye göre daha fazla güç kazanmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişmeler başbakanlık, bakanlar ve teknokratlar arasında bir karar alma mekanizmasını ortaya çıkarmıştır. 1980'li yılların ardından ekonomide neo-liberal politikaların etkin hale getirilmesiyle birlikte ilk önemli değişiklikler yönetim kadrosunda yaşanmıştır. İktidar, yeni politika kararlarına muhalif bürokratları teknokrat pozisyonlara yerleştirmiş, devlet yanlısı bürokratlar kenara itilmiş ve yönettikleri kurumların yetki alanları kısıtlanmıştır.¹⁰³

Neo-liberal dönüşüm açısından devlet yönetiminde yaşanan yapısal reformlar ve değişimler esas olarak ekonomik yönetim alanında gerçekleştirilmiştir. Bu dönüşüm sürecinde hayata geçirilen programlar, ekonomi yönetiminde ve idari yapılanmada değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Örneğin; Yabancı Sermaye Dairesi Başkanlığı Başbakanlık bünyesine katılmış, Bakanlıklar arası koordinasyon görevi bulunan Yüksek Planlama Kurulu'nun yetki alanı ekonomi yönü ile genişletilmiş, Devlet Planlama Teşkilatı'nın bazı görevleri de

¹⁰¹ İbrahim Uğur Döngör, agt, s. 68-71.

¹⁰² Rıfai Filizler, agt, s. 152-154.

¹⁰³ Kemal Demir, agt, s. 63.

Başbakanlık Müsteşarlığı'na devredilmiştir. Para ve Kredi Kurulu'nun işlevleri de DPT Müsteşarlığı'ndan alınarak Başbakanlık bünyesine aktarılmıştır.¹⁰⁴

3.2.4. Bürokrasinin Azaltılması

Özal, geleneksel Türk bürokrasisinin değişen dünya düzenine ayak uydurmakta ve kendini yenileme noktasında yetersiz kalması nedeniyle kalkınma ve ilerleme anlamında direnç gösterdiğini belirterek bürokrasiyi eleştirmiştir. Buna ilişkin olarak *“Bürokrasi olan her yerde verimsizlik vardır. Bunları kaldırdığınız zaman (kurumlar) çok yüksek verimle çalışır. İşini bilen, becerisi olan kabiliyeti olan insan kazanır. Eğer Bürokrasiyi artırır, kaideler koyarsak, o vakit bir takım menfaat meseleleri, kurnazlıklar sistemin içerisine girer. Hâlbuki her şey serbest olursa, orada kafası daha iyi çalışan, uzun vadeyi gören, hesabını iyi yapan adam kazanır.”* yorumunda bulunmuştur. Bürokrasi politikasını iki temel konu üzerinde belirleyen Özal; Kemalist genlere sahip bürokrasinin kamu yönetimindeki etkisini azaltmak için atanmışlar karşısında bürokratları geri planda tutmak istemiş, bunu uygularken de temkinli davranmaya çalışmıştır. Diğer taraftan da devletin merkezi gücünü hafifleterek yerel yönetimlerin yetkilerini arttıran adem-i merkeziyetçi bir politika izlenmiştir.¹⁰⁵

Özal'ın bürokratik engelleri kaldırma düşüncesi Türkiye ölçeğinde reform niteliğinde olmuştur. Bürokrasinin hantal etkisini kaldırarak işlerin daha seri yapılabilmesine olanak tanımak için kalıplaşmış normları değiştirme niyetinde olan Özal ve bu bağlamda *"iş bitiricilik"* anlayışını oluşturmak istemiştir. Örneğin; kısa bir süre içerisinde devletin önemli merkezi kurumlarının bilgi işlem sistemlerine entegre edilmesi ve sunulan hizmetin niteliği ve çabukluğunun artırılması sağlanmıştır. Ayrıca, Özal dönemi öncesinde bürokratlarca oluşturulan ve komisyonlar üzerinden Meclis'e iletilmesi usulüne bağlı kanun tasarıları, Meclis tarafından hazırlanmaya başlanmıştır. Böylece önemli karar ve tercihlerin bürokrasi tarafından kontrol edilmesi anlayışı geride bırakılarak, durumun siyasi otoritenin tercihinin uygun şekilde dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Bürokratik engelleri aşmak için daha seri ve iş bitirici anlayışı benimseyen Özal'ın başarılı bulduğu genç yetenekleri devletin üst mevkilerine ataması bu kişilerin "Özal prensleri" olarak adlandırılmasına neden olmuş; onlara olağanüstü yetkiler tanınması ileride görevi suiistimal ve kötüye kullanmaya varan sorunları da beraberinde getirmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Erhan Türk, agt, s. 53,54.

¹⁰⁵ M. Zeki Duman, agt, s. 219-221

¹⁰⁶ B. Gönül (2019). *Turgut Özal Döneminde Liberal Ekonomi Politikalarının Liberal Siyasal Politikalara Yansımaları: 1983-1993* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 43.

Özal, bürokrat kökenli olmasına rağmen, iktidarını sürdürdüğü dönemlerde bürokrasiye olan yaklaşımı mesafeli olmuştur. Ona göre bürokrasi, işleyişi yavaşlatan ve yenilikçi düşünceden uzak bir konumda yer almaktadır. Ayrıca bürokrasi, Türkiye'nin küresel dünya düzenine uyum sağlama sürecinin önünde ciddi bir engel teşkil etmektedir. Özal, bürokraside hakimiyet kuran özellikle mülkiye kökenli bürokratlar yüzünden, işlerin düzgün ilerlemediğini dile getirmekte ve bu durumu eleştirmektedir. Bu bağlamda Özal, engel olarak gördüğü geleneksel bürokrasi anlayışını aşmak amacıyla gerektiğinde müdahale edilebilecek Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı gibi yeni kurumlar oluşturmuştur. Özal'ın yaratmış olduğu bu yeni bürokratik yapı ve ABD eğitilmiş genç yöneticileri devlet mekanizmasında belirgin değişiklikleri yerine getirdiği söylenebilir. Devletin çoğu işleyişin bu kişi ve kurumlar belirlemekte, en mühim ekonomik kararlar artık Özal ve ona yakın isimler tarafından alınmaktadır. Bu durum, Özal'ın parlamenter demokrasi ilkelerine ve kurumlarına olan negatif bakış açısını bir göstergesi durumundadır. Bürokrasi üzerindeki engelleri kaldırma fırsatını yakalayan Özal, bu durumu siyasi bir hale dönüştürerek kontrolünde tuttuğu yorumlarına da maruz kalmıştır.¹⁰⁷

3.2.5. Asker-Sivil İlişkisi

Özal'ın Başbakan olduğu iktidarlığı süresince Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile birlikte devlet yönetimi adına yol alması sivilleşmeye yönelik yeterli seviyede gerekli adımların atılamamasına neden olmuştur. İktidarı döneminde askeri vesayet sistemi ile yaşamış olduğu mücadele toplum tarafından destek görmüş, bunda lider karakteristiği etkili olmuştur. Askerin darbe yapmasının sonuçlarından daha çok sebepleri üzerinde durulması gerektiğini düşünen Özal, önceki siyasi liderlere oranla farklı bir bakış açısı sergilemiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet'in kuruluşuna tesir eden kişilerin asker kökenli olmasının, askerin ülke yönetimine müdahil olma ve siyasete yön verme noktasında avantaj sağladığını savunmuştur.¹⁰⁸

Sivilleşme sürecini demokrasi ile doğrudan ilişkilendiren Özal, askeri yönetimin devlet yönetiminde ve başta ekonomi olmak üzere teknik ve uzmanlığı gerektiren konularda gerekli yeterliliğe sahip olmadıklarını öne sürmüştür. Askerin her noktadaki disiplin anlayışı ile liberalizmin serbestlik ilkesinin çatıştığını ve uygulamada sıkıntı doğuracağını vurgulamıştır. Bu anlamda erken emekli olmak isteyen Genelkurmay Başkanının, kendi yerine getirmek istediği kişi yerine Necip Torumtay'ı atayarak dönem itibarıyla sivil yönetimin asker üzerindeki nüfuzunu sağlama noktasında etkili olmuştur. Bu konuya ilişkin Özal; *“Bir sistem kurulmuş,*

¹⁰⁷ Naciye Oral, agt, s. 79,80.

¹⁰⁸ İbrahim Uğur Döngör, agt, s. 78.

biz sivil idare olarak hiç söz sahibi değiliz. Orada kimin geleceğini, kimin gideceğini kendi aralarında tespit ediyorlar. Hatta 2000 senesine kadar kimin nereye geleceği belli. Biz milli irade olarak eğer bunu etkileyemezsek, işlere hâkim olamayız. Türkiye'nin sivilleşmesi ve bir askeri gölgenin kalkması için, buraya bizim müdahalemiz gerekir. Bugüne kadar kimse müdahale etmemiş.” yorumunda bulunmuştur.¹⁰⁹

Benzer bir durum da MİT konusunda yaşanmış, her ne kadar uzun soluklu olmasa da MİT'in başına sivil nitelikteki Hiram Abas'ı getirmiştir. Devlet protokolü içerisinde Başbakan'ın Cumhurbaşkanı Konseyi üyelerinden sonra gelen düzenini değiştirerek, Başbakanın konumu üçüncü sırada yer almıştır.¹¹⁰

Bakıldığında bu döneme ilişkin olarak sivilleşme anlamında Türk demokrasisine olumlu etkisi olan bir takım getirilen yaşandığı söylenebilir.

3.2.6. Güneydoğu Sorunu ve PKK Terörü

1980 ortalarında başlayan PKK eylemlerinin ilk etapta ciddiye alınmaması ve konunun basite indirgenmesi güneydoğu meselesini daha da ileri boyutlara taşımıştır. Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP)'nin sağlayacağı ilerlemenin terör meselesine çözüm getireceği, GAP'ın bölge insanının yaşam koşullarını iyileştireceği ve bu sayede mevcut sorunun azalacağı düşünülmüştür. 1980 sonlarına doğru bölge genelinde artan eylem ve hareketlilik ile birlikte durumun önemi anlaşılmaya başlanmış, öncelikle konunun anlaşarak barışçıl bir yöntemle çözülmesi gerektiği düşüncesiyle hareket edilmiş, hatta Özal'ın kendisinin de Kürt kökenli olmasını belirten açıklama yapmasını sağlamıştır.¹¹¹

Özal bu meseleye, devletin resmi görüşünün aksine sadece güvenlik boyutu ile değil ekonomik, etnik ve kültürel yönü ile de değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bölgenin kalkınmasına yönelik başlatılan çalışmalar kapsamında GAP projesi önemli bir yere sahiptir. Baraj ve sulama kanalları ile verimli arazilerde yapılacak tarımsal ürün yetiştiriciliği ve ihracat imkânı bölge halkının kalkınmasını sağlamaya yönelik önemli bir adım olmuştur. Bölgeye yatılı bölge okulları ve memur atamaları yapılmış, bölgeye yönelik yeni bir idari yapılanmaya gidilerek 1987 yılında Olağanüstü Hâl Bölge Valiliği kurulmuştur. Bölge halkına kültürel haklar verilmesi konusunda yumuşak bir siyaset izleyen Özal, toplumun tek kimlik çatısı altında olmasının sorunları beraberinde getireceğine inanmıştır. 1983 yılında çıkarılan Kanun ile

¹⁰⁹ M. Zeki Duman, agt, s. 191, 192.

¹¹⁰ Ramazan Üstündağ, agt, s. 59-61.

¹¹¹ Havva Nur Aksu, agt, s. 103

Türkçe dışında farklı bir konuşulması yasağı Özal tarafından kaldırılarak, bölge insanının Kürtçe konuşmasına olanak sağlanmıştır.¹¹²

Turgut Özal, bölgenin geri kalmışlığını ve yatırım yetersizliklerini orada yaşayan insanların yaşadığı zorlukların ana nedeni olarak görmüş ve ekonomik yönden gelişme kaydeden bir bölgenin var olması halinde mevcut problemlerin ortadan kaldırılacağına inanmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin etkisiyle artan ekonomik yatırımlar ve özel teşebbüslerin desteklenmesi, İran-İrak Savaşı ve bölgede tırmanan terör hadiseleri bölgenin ekonomik gelişimini engellemiş ve güneydoğu sorunu silahlı mücadele ötesine geçememiştir. Öte yandan Özal meseleyi özgürlüklerin kısıtlanması olarak değerlendirirken ilerleyen süreçte dönemin PKK'nın desteğini alan Kürt temsilcileri ile iletişime geçilmesi, Kürtçe eğitim, Kürtçe yayın, PKK'yı destekleyen kişilerin affedilerek siyasi sürece katılmasını tartışmaya açmıştır. Fakat bu gelişmeler, kamuoyu nezdinde ve özellikle muhalefet çevreleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasında teröre ödün vermek gibi algılanarak tepkilere yol açmıştır.¹¹³

3.3. Ekonomi Alanında Liberalleşmeye Yönelik Politikalar

Türkiye'de 1980 yılında gerçekleşen askeri müdahale, neo-liberal politikaların hayata geçirilmesine uygun ortamın oluşumunu sağlamıştır. Şili ve Arjantin örneğinde olduğu gibi Türkiye'de de neo-liberal reformların önündeki engeller darbe ile aşılmıştır. 24 Ocak Kararları ile başlatılan süreç Türkiye'de belirgin bir neo-liberal dönemin başladığına işaret etmektedir. Özelleştirmeler, devletin ekonomi üzerindeki rolünün azaltılması ve serbest piyasa ekonomisine geçiş gibi adımlarla Türkiye'nin liberal dönemi başlamıştır. ANAP parti programı incelendiğinde de Türkiye'nin ekonomik ve politik yaklaşımlarının ana hatları ile belirlendiği görülmektedir. Bu yeni sistem içerisinde Özal, liberal anlayışın temelinde yer alan “görünmez el” kavramının getirdiği piyasanın kendini yönetebileceği bir düzen ve bireyciliği ön planda tutmak istemiş ve devletin dönüşümünde ekonomiyi merkeze konumlandırmıştır.¹¹⁴

Özal'ın öncülüğünde 1980'lerin yarısında Türkiye ekonomisinde belirgin bir değişim başlamış, kapalı ekonomi politikalarından ve ithal ikameci anlayıştan sıyrılarak dünya ekonomisiyle entegrasyon sağlanmak adına uluslararası alanda rekabetçi bir konum edinme yolunda adımlar atılmıştır. Özel sektörün ve girişimciliğin serbest piyasadaki rolünün güçlendirilmesine yönelik neo-liberal yaklaşımlar doğrultusunda yabancı yatırım çekme

¹¹² M. Zeki Duman, agt, s. 224 - 231.

¹¹³ K. N. Şahin (2022). *Türkiye'de Siyasal Liberalizm Eleştirisi: Turgut Özal Dönemi (1983-1989)* (Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, s. 90-91.

¹¹⁴ M. Y. Başkan (2022). Liberalizm ve Türk Siyasal Hayatında Liberal Eğilimler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 167-208, s. 192-194.

politikasına ağırlık verilmiştir. Türkiye neo-liberalizmi isteyerek tercih etmemiştir. Bu nedenle ekonominin canlandırılıp iyileştirilmesi için uluslararası finans kuruluşlarının yardımına ihtiyaç duyulmuştur. Bu kuruluşların beklentileri ise; Türkiye'deki reform sürecine bağlı kalan, yerli ve yabancı yatırımcıya güven veren ve toplumun geniş bir kesimi tarafından destek görecektir kapsamlı bir liderlin varlığı olmuştur.¹¹⁵

Bu dönemde, devletin yeniden yapılandırılması belirli bir ekonomik model doğrultusunda şekillendirilmiş olup, bu yapılanma esasen iki temel prensip olan devlet müdahalesinin ekonomik süreçler üzerindeki etkisinin asgariye indirgenmesi ve özelleştirme uygulamalarının hayata geçirilmesi şeklindedir. 1970'li yılların ikinci yarısında özellikle ekonomi yönetiminde yaşanan krizlerin devlet üzerinde yaratmış olduğu ağır etki nedeniyle çözüm odaklı neo-liberal politikaların uygulanması kaçınılmaz olmuştur. Yeni bir yapılanma doğrultusunda devletin tasarrufunda bulunan mal ve hizmetleri özele devrederek elini çekmesi ve sosyal harcamaların azaltılması fikri ekonomik krizleri aşabilmesinin yegâne çıkış yolu olarak görülmüştür.¹¹⁶

Diğer taraftan Özal, ekonomi ile demokrasiyi birbiri ile bağlantılı olarak değerlendirmiş ve ekonomik sorunların halledilmesiyle birlikte politik sorunların çözümlenebileceğine inanmıştır. Serbest piyasa ekonomisinin hayata geçirilmediği ülkelerde gelişiminin geri kaldığını ve bu sistemi uygulayan Batılı ülkelerin ise gelişimine dikkat çekmiştir. Buna ilişkin olarak *“Önce ekonomi yasaklardan arındırılacak, tam liberal olacak. Bu yolla ekonomi güçlenecek, havadan para kazanma yolları kapanacak. Bütün bunlara paralel olarak da demokrasi gelişecek. Batı'da da demokrasinin temelinde liberal ekonomi yatmıyor mu? Karaborsayla, kuyrukla demokrasi kurulamaz. Demokrasi için ekonominin ayakları üstünde kalması lazım”* yorumunda bulunmuştur.¹¹⁷

3.3.1. Serbest Piyasa Ekonomisi

Dünya genelinde küreselleşme hareketlerinin yaşandığı bir dönemde iktidara gelen Özal, Türkiye'nin mevcut karma ekonomi yapısını dönüştürmeye yönelik adımlar atmıştır. Devlet ve özel sektörün ortaklaşa üretimde rol aldığı karma sistem, Türkiye'nin kapitalist ekonomik düzen ile bütünleşmesini zorlaştırmış ve serbest piyasa ekonomisinin rekabetçi yapısına mesafeli durmuştur. Dünya genelinde benimsenmesi sağlanan küreselleşme

¹¹⁵ E. Ayhan (2016). Türkiye Düşünce Hayatında 1983-1993 Dönemi: Turgut Özal ve Liberalizm. In *International Turgut Özal Symposium* (Vol. 8, pp. 86-96), s. 91, 92.

¹¹⁶ Erhan Türk, agt, s. 50.

¹¹⁷ Rıfai Filizler, agt., s. 89.

politikaları; özellikle ekonomi ölçeğinde serbest piyasanın genişlemesini, devlet müdahalesinin azaltılmasını, bireysel girişimin teşvik edilmesini, özelleştirmeyi ve rekabet koşullarının oluşturulmasını etken olmuştur.¹¹⁸

Türkiye’de neo-liberal anlayışın ülke gündemine girmesi, sermayenin tam anlamıyla serbest dolaşımının uygulamaya konulması beklentisini oluşturmuştur. Serbest piyasanın düzgün bir şekilde işleyebilmesi adına; devletin ekonomiye müdahalesinin minimum seviyede tutulması, rekabeti önleyen unsurların kaldırılması, dış pazarlarda rekabet edebilecek düzeyde kalite ve maliyet yapısı oluşturularak yatırım ve üretimin gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.¹¹⁹

Özal serbest piyasa ekonomisini uygulamaya alan ilk lider olma özelliğini taşımaktadır. Devlet müdahalesinin piyasanın belirleyeceği kurallarla sınırlandırılması gerektiğini savunan Özal, dışa açık bir ekonomi geliştirerek ihracata dayalı sanayileşme politikası uygulamayı amaçlamıştır. Türkiye’nin 1980’li yıllarda liberal ekonomiye geçiş yapmasıyla birlikte, dünyadaki en hızlı büyüyen ülkeler arasına girmesini serbest piyasa ekonomisi ile özdeşleştiren Özal, buna ilişkin olarak; *“Serbest ekonomik sistem, insanların kendi kabiliyetlerini özgürce sergileyebildikleri bir sistemdir. Devlet, aksi durumda her şeye müdahale ederse insanların bu kabiliyetleri körelir ve verim düşer. Serbest ekonominin kendi kaideleri vardır. Ekonomik kaidelerin dışına çıktığınız zaman, onu sanki yukarıya doğru gitmeye zorladığınız bir nehir gibi yaparız. Nehir aşağı doğru akar, yukarıya doğru gitmesi mümkün değildir”* yorumunda bulunmuştur. Özal'a göre liberalleşme ve serbestleşmenin en belirgin faydası, bireylere kendi yeteneklerini sergileyecekleri bir ortam sunmasıdır. Kişisel özelliklere en uygun olan sistemin serbest rekabet ortamı olduğuna inancını belirtmiş ve serbest ekonomik ortamda herkesin potansiyelini serbestçe gösterebileceğini, çalışkanlık ve başarılı olmanın öne çıkacağını, böylelikle ülkenin nitelikli üretim yapabilme kapasitesinin artacağına vurgu yapmıştır.¹²⁰

3.3.2. Özelleştirme Politikası ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri

Gerek ANAP parti programında gerekse de 1983 seçim beyannamesinde özel teşebbüs ve özelleştirme hususlarına yer verilmiş olsa da neo-liberal ekonomi pratiğinin hayata geçirilmesine yönelik ilk adım 1984 yılında çıkarılan 2983 sayılı Tasarrufların Teşviki ve Kamu Yatırımlarının Hızlandırılması Hakkında Kanun olmuştur. Bu kapsamda KİT’lere ait altyapı tesisleri için gelir ortaklığı senedi ve hisse senedi çıkarılarak ortaklık ve işletme hakkı verilmesi

¹¹⁸ Mehmet Zeki Duman, agt, s. 248.

¹¹⁹ Mehmet Necati Cizrelioğulları, agt, s. 95.

¹²⁰ Mehmet Zeki Duman, agt, s. 248-250.

sağlanmıştır. Buna rağmen özelleştirme anlamında 1986 yılına kadar gözle görülür adımlar atılamamıştır.¹²¹

1984 yılında yapılan düzenlemeler ile Kamu İktisadi Teşebbüsleri yeniden şekillendirilerek, KİT'lerin merkezi bütçeye olan bağımlılığını azaltarak piyasadan finansman bulmaları ve kendi ayakları üzerinde durmaları hedeflenmiştir. Ayrıca, bu sayede KİT'lerin üretim ve hizmetlerinin rekabetçi piyasa koşullarında şekillenmesine imkân tanınmıştır. Daha önce devlet bütçesi tarafından karşılanan zararların üstlenilmesi uygulamasına da son verilmiştir. 1986'da kabul edilen 3291 sayılı Kanun ile de özelleştirmeler için yasal çerçeve oluşturulup; KİT'lerin satışı, kiralanması, devri veya tasfiyesi gibi işlemlere izin verilebilir kılınmıştır. Türkiye'de özelleştirme sürecinde gözlenen ilerlemeler sadece IMF ve yapısal uyum paketi anlaşmasının gereklilikleriyle sınırlı kalmamış; aynı zamanda ekonominin seyri, iş dünyası ve küresel sermaye gruplarının tutum ve katkıları da bu süreçte belirleyici olmuştur.¹²²

Bu dönemde özelleştirme anlamında gerekli atılımın yapılamamasının nedenlerin başında yasal ve bürokratik engeller göze çarpmaktadır. Özelleştirmeye yönelik alelade gerçekleştirilen düzenlemeler yeterli desteği sağlayamadığından başarı elde edilememiştir. Türk sanayicisinin KİT'lerden ucuza mal temin etmesi nedeniyle özelleştirme sonucunda oluşabilecek rekabet ortamını istemeyen iş dünyası özelleştirme hamlesine ilk etapta sıcak bakmamıştır. Diğer bir etken ise yeterli düzeyde yabancı yatırımcının ülkeye gelmemesi ve dış desteğin sağlanamamış olmasıdır. Ayrıca; piyasa ekonomisinin yarattığı olumsuz etki de toplumun farklı kesimlerinde özelleştirmeye karşı olumsuz bir etki yaratmıştır. Bunlara rağmen 1988 yılında yaşanan hisse satışlarındaki artış dikkat çekicidir.¹²³

Türkiye'nin neo-liberal ekonomi politikalarını benimsemesinde özelleştirme kilit bir rol oynamıştır. Özelleştirme politikaları ile eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı gibi kamu hizmetlerinin özel sektöre devredilmesini esas alınmıştır. Özelleştirmenin öncelikli amacı ise kamunun himayesindeki kuruluşların (KİT'ler) satışı ile bütçeyi iyileştirmek ve devlet gelirlerini artırmak olurken; bu sürecin sosyal, ekonomik ve ulusal güvenlik açısından oluşturabileceği riskler (işsizlik artışı, kamu hakimiyetinin özel sektör hakimiyetine geçişi, yabancı sermayeye satışlar gibi) göz ardı edilmiştir. Türkiye'deki bu yeni ekonomik yapı işsizlik sorunu ile gelir

¹²¹ Şaban Öztürk, agt, s. 197-198.

¹²² Erhan Türk, agt, s. 51.

¹²³ Şaban Öztürk, agt, s. 197-199.

dağılımındaki eşitsizlikleri daha fazla derinleştirmiştir. Özelleştirme hamleleri ile ekonomide başlayan dönüşüm süreci günümüz konjonktüründe etkisini devam ettirmektedir.¹²⁴

3.3.3. Ticaret, Sanayileşme ve İhracat

Türkiye, neo-liberal ekonomik politikanın bir gereği olarak, sanayileşmeyi ve dışa açılmayı hedefleyen bir ihracat stratejisi izlemiştir. Bu stratejinin temelinde, arz odaklı para politikalarını benimsemek yatmaktadır. Böylelikle ithalatı azaltmak ve ihracatı teşvik etmek suretiyle dış borçlardan kurtulmak hedeflenmiştir. Sanayileşme odaklı neo-liberal ekonomi politikası ile, iç piyasa talepleri ve işgücü maliyetlerinin azaltılması, Ar-Ge ve yeni teknoloji hamleleri ile dünya pazarında rekabet edebilmek adına ön plana çıkılması amaçlanmıştır. İhracatı teşvik etmeye yönelik olarak; gümrüklerden alınan vergilere muafiyet getirilirken, bir yandan da uygun kredi avantajları sağlamaya yönelik adımlar atılmıştır.¹²⁵

Türkiye'nin sanayi stratejileri arasında, ihracat odaklı büyüme ve ölçek ekonomisinden yararlanma anlayışı belirgin bir yer tutmaktadır. Maliyetlerin, üretim miktarı arttıkça azalmasını ifade eden ölçek ekonomileri, bilhassa sermaye yoğun imalat sanayi için kritik bir öneme sahiptir. Bu kapsamda, imalât sanayisinin üretimini maksimuma çıkartarak ihracata odaklanmasına yönelik politikalar geliştirilmeye çalışılmıştır. Düşük işgücü maliyetleri sayesinde uluslararası rekabet avantajına sahip olan üretim sanayisi ve işletmeler; bu dönemde araştırma-geliştirme, teknoloji yenilikleri, finansal ve kredi avantajları ile ölçek ekonomisini gerçekleştirme fırsatı yakalamıştır.¹²⁶ Finansal yardım ve teşviklerin yatırım kararları üzerinde etkili bir hale gelmesiyle birlikte 80'lerin ortasına doğru belirli sektörlerde yatırımların artış gösterdiği görülmüştür. Kaynak Kullanımı Destek Primi sayesinde, yatırımların neredeyse yarısı hibe olarak finansman sağlanmıştır.¹²⁷

İhracat rakamları incelendiğinde; 1980 yılında 2,9 milyar dolar olan ihracat hacmi, 1991 yılında 13,5 milyar dolara çıkmıştır. İhracattaki yıllık ortalama artış %8,5 civarında olmuş ve sanayi ürünlerinin toplam ihracattaki payı artarak önem kazanmıştır. Üretimin iç piyasadan daha çok dış piyasalara (ihracata) yönlendirilmesi ise 1980'li yıllardan itibaren başlamış ve burada hem iç talebin azaltılmasının etkisiyle hem de güçlü ihracat teşvik politikalarının etkisi

¹²⁴ Mehmet Necati Cizrelioğulları, agt, s. 88-92.

¹²⁵ Erhan Türk, agt, s. 51-53.

¹²⁶ A. E. Turgut (2019). *Türkiye'de Neoliberalizm ve Sosyal Devletin Dönüşümü* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, s. 59.

¹²⁷ Rıfai Filizler, agt., s. 100.

büyük olmuştur. Bunun yanı sıra; çok fazla kullanılan ve zamanla keyfi bir nitelik kazanan ihracat teşvikleri de "*hayali ihracat*" gibi skandallara neden olmuştur.¹²⁸

Bu döneme ilişkin olarak ihracatı teşvik edici politikalar benimsenirken, ithalat alanında da daha toleranslı bir liberalleştirme süreci yaşanmıştır. Üretim kapasitesini artırmaya yönelik dış ticaret alanında önemli adımlar atılarak, Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİÖ) ve Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (ECO) oluşturulmuştur. Türkiye'nin çok yönlü bir politika izlemesine sebep olan bu adımlar son derece önemlidir. 1990 yılında hayata geçirilen Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü Bulgaristan, Romanya, Gürcistan, Ukrayna, Arnavutluk, Ermenistan, Azerbaycan, Türkiye ve Rusya'yı tek çatı altında toplamıştır. Türkiye ve Rusya'nın aynı örgüt içerisinde bulunmaları dikkat çekicidir. Orta Asya ile entegrasyonu amaçlayan Ekonomik İş Birliği Teşkilatı (ECO); çeşitli alanlarda iş birliğini kapsamaktadır. Bu kapsamda Orta Asya devletlerine serbest ticaret anlaşması teklifleri sunulmuş ancak bu bölgenin bu tür ticari iş birlikleri alışık olmaması nedeniyle işlevlik kazanamamıştır.¹²⁹

1983 yılında ise 5,728 milyar dolar olan ihracat miktarı, her yıl önemli bir düzeyde artış göstererek 1989 yılında ise 11,625 milyar dolara çıkmıştır. İhracat rakamlarında gözle görülür bir artışa olmasına karşın, ekonominin dengesiz yapısı önemli ölçüde cari açığa yol açmıştır. Büyüyen bu açık, ülkenin yurt dışı borç yükünün derinleşmesine neden olmuştur. Dış borçta yıllık %12,3'lük artış yaşanırken, buna karşılık ihracatın yıllık büyüme oranı %10,5 düzeyinde kalmış ve dış kaynak ihtiyacını ihracatla karşılanamadığı gibi büyük bir kısmını dış borç olarak kapatmak durumunda kalınmıştır. Gelir dağılımındaki dengesizlik bir tarafta alım gücünü azaltırken, diğer yandan vatandaşların temel tüketim mallarından çok lüks tüketim mallarına yönelimini beraberinde getirmiştir. İthalata olan bağımlılık ciddi boyutta artmış; ekonomi, dış borçlarını yükseltecek şekilde büyümeyi sürdürmüştür. İhracattaki artışlar olumlu olsa da ithalata bağımlılık azaltılamamıştır.¹³⁰

3.3.4. Finans ve Mali Politikalar

Neo-liberal yeniden yapılanma sürecinin kilit reformlarından bir tanesi de para piyasalarının serbest bırakılması olmuştur. Bu çerçevede, finansal açılım politikasının bir parçası olarak, öncelikli olarak döviz piyasasının serbestlik kazanmasına yönelik önemli adımlar atılmıştır. 1984 yılı itibarıyla, döviz kuru politikası daha esnek hale getirilerek, alım-

¹²⁸ agt, s. 102.

¹²⁹ E. Demir, K. K. Turan, & Ç. Özarı (2016). Üretim İçin Sermaye İhtiyacına Turgut Özal Politikaları In *International Turgut Özal Symposium* (Vol. 9, pp. 97-111), s. 103.

¹³⁰ Özlem Eştürk, agt, s. 89, 91.

satım işlemlerine uygulanan bazı sınırlamalar ortadan kaldırılmış ve sabit döviz kuru sisteminden, dövizin serbest piyasa koşulları içinde belirlendiği bir yapıya geçiş yapılmıştır. Böylelikle, yabancı para birimleriyle banka hesapları açılmasına ve bu hesaplar aracılığıyla ülke dışına para transferi yapılmasına olanak sağlanmıştır. Bu döneme ilişkin; 1987 yılı itibariyle Merkez Bankası (MB) açık piyasa işlemlerini düzenleme ve yönlendirme faaliyetine başlamış, 1988 yılında yabancıların piyasalara girişi serbestleşmiş, 1989 yılında ise küresel ekonomiye entegre olabilme adına 32 sayılı Türk Parasını Koruma Hakkında Kararname çıkartılmıştır. Ayrıca, Merkez Bankasının siyasi gelişmelerden izole edilmesi amacıyla İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB), Döviz ve Efektif Piyasası ve Altın Piyasası kurulmuş, ayrıca özel finans kuruluşlarının faaliyetlerine izin verilmiştir.¹³¹

1980-1989 döneminde finansal açılım anlamında üç önemli adım atıldığını görmekteyiz. Bunlar; 1980 yılında faiz haddinin serbest bırakılması, 1984 yılında serbest döviz alım-satımı, 1989 yılında ise sermaye piyasalarının serbestleşmesi olarak göze çarpmaktadır. Ancak, faiz haddinin serbest bırakılması ile bankerler sorunu ortaya çıkmış ve kontrol edilemez bir hâl almıştır. Bu dönemde; Merkez Bankasının devlet iç borçlanma senetlerini ihale yoluyla satışa çıkarması, bankalar arası para piyasasının devreye girmesi ve Merkez Bankasının açık piyasa işlemlerine başlaması diğer gelişmeler arasında yer almaktadır. Ancak; asıl görevi kamu açıklarını finanse etmek ve iktidara danışmanlık yapmak olan Merkez Bankası bu fonksiyonlarını yitirerek, para politikasında istikrarın tesisi ile finansal sistemde istikrarın sürdürülmesini ana görev olarak kabullenmek zorunda kalmıştır. 1981 yılında başlanan Merkez Bankası günlük döviz kuru belirleme uygulaması, 30 sayılı Kararname ile büyük oranda serbestlik kazanmış ve 1988 yılında döviz piyasasının kurulması ile devlet otoritesinden bağımsız kur belirlenmesine imkân tanınmıştır.¹³²

1980 yılı itibariyle uygulanmaya başlanan mali politikalar neticesinde bütçe açığı GSMH'nin %3,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. 1981 ve 1982'de bütçe açığının daha da düşürülmesiyle ekonomik istikrar sağlanmış ve GSMH'ye oranla %1,5 seviyesine indirilmiştir. Bu dönemler, katı mali disiplinin yürütüldüğü ve büyük oranda başarılı sonuçların alındığı yıllar olmuştur. Ancak 1983'teki sivilleşme hamlesi ve akabinde iktidara gelen hükümetle birlikte IMF denetiminin sona ermesi; 1985 sonrasında katı mali politikadan vazgeçilmesi ile kamu harcamalarının artması sonucunda, önceki dönemlere kıyasla daha yüksek seviyelere

¹³¹ H. Balkan (2018). *Türkiye'de Neo-Liberal İktisat Politikaları Kapsamında Para Politikası Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, s. 48-51.

¹³² Rifai Filizler, agt, s. 105-110

çıkan bütçe açıkları meydana gelmeye başlamıştır. Türkiye’de 1980’den sonra vuku bulan enflasyonun ana sebeplerinin başında kamu açıkları gelmektedir. Kamu açıklarını kapatma gayreti içinde borçlanma yoluna gidilmiş; ancak yeni finansman kaynakları oluşturulamadığı ve mali politikanın etkin bir biçimde yönetilemediği için makroekonomik dengeler sağlanamamıştır. Özellikle 1985 sonrasında serbest bırakılan mali politikalar neticesinde artan kamu harcamaları nedeniyle başlangıçta düşük seyreden bütçe açıkları belirgin bir biçimde büyümeye başlamıştır. 1984’te GSMH’nin %4,4’üne eş değer gelen 919 milyar TL’lik bütçe açığı gerçekleşmiştir. Serbest bırakılan maliye politikaları sonucunda artış gösteren kamu harcamalarının yanında kamu gelirlerinde artış olmaması, 1987’de bütçe açığını GSMH’nin %3,5’ine eş değer olan 2,6 trilyon TL’ye yükseltmiştir. 1984 ile 1989 arası süreçte bütçelerin belirli oranda sürekli olarak açık verdiği görülmekte olup, bu durum enflasyon artışında etkili olmuştur.¹³³

3.3.5. Vergi Sistemi

Vergi sisteminin daha işlevsel hâle getirilmesi ve yeni ekonomik düzen ile bütünleşmesi amacıyla bu dönemde vergi sisteminde bir dizi önemli değişiklik yapılmıştır. Dolaylı vergilerin dolaysız vergilere tercih edildiği yeni düzenlemeyle, vergi gelirlerinin yapısal dengesi değiştirilmiştir. Dış ticaret ile ilgili ithalat vergileri ve çeşitli fon kesintileri alınmaya başlanmış, vergi gelirlerinin korunması amacıyla “Peşin Vergi Sistemi” hayata geçirilmiş, gerçeğe aykırı vergi beyanlarına yönelik tedbir amacı taşıyan “Hayat Standardı Sistemi” devreye sokulmuştur. Gelir Vergisinde alt limitler belirlenerek enflasyona uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Özal açık ve sade bir vergi sistemi oluşturulmasını savunarak, vergi oranlarının düşük tutulmasını ve herkesçe anlaşılır olmasını öne sürmüştür. Özal’a göre vergiler, harcamalar üzerinden alınmalı ve oranları düz ve düşük olması gerekmektedir. Bu düzenlemelerle Türkiye’nin vergi gelir oranlarının artacağı ümit edilse de beklenenin tersi bir etki oluşturmuştur.¹³⁴

Türkiye’de, neo-liberal küreselleşme süreciyle birlikte vergi oranlarının 1975 yılına oranla %11,9’dan %23,7’ye yükselerek neredeyse iki katına çıktığı anlaşılmaktadır. Verginin toplamda ne kadar arttığını dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam vergi hasılatları içerisindeki oranlarına bakarak değerlendirildiğinde, artışın özellikle dolaylı vergiler lehine olduğu ve

¹³³ Satı Tatlısu, agt, s. 85-90.

¹³⁴ Mehmet Necati Cizrelioğulları, agt, s. 86-88.

bunun da tüketim harcamaları yapan bireyler için vergi yükü artışına sebep olduğu görülmektedir.¹³⁵

Bu dönemde; vergi gelirlerinin yükseltilmesi çabalarına karşın genel kamu gelirlerinde oransal bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüşün en bariz sebeplerinden bir tanesi, ihracatı teşvik etmek amacıyla ihracat gerçekleştiren girişimcilere yönelik önemli miktarlarda yapılan vergi iade ödemeleri olmuştur. Ayrıca; devlet tarafından sağlanan yatırım indirimleri, 1981–1989 döneminde 49 trilyon 754 milyon TL gibi bir seviyeye ulaşmıştır. Hükümet, kısıtlı olan gelirlerini bu şekilde daha da azaltırken, teşvik ve destekleme politikalarının gerekliliği nedeniyle harcamalarını artırmayı sürdürmüştür. Özal döneminde vergi konusundaki en önemli gelişmelerden birisi de 1985 yılında Katma Değer Vergisi'nin (KDV) hayata geçirilmesi olmuştur. Bu yeni düzenleme, vergi yükünü büyük ölçüde tüketiciler üzerinde bırakırken, üretim ve ihracat gerçekleştiren sermaye sahiplerinin vergi yükünü hafifletmiştir. Vatandaşlar ödedikleri vergilerin bir kısmını vergi iadesi sayesinde geri alma imkânına kavuşmuş olsa da, bu durum vergi adaletsizliği oluşturduğu gibi arzu edilen vergi getirisini de sağlayamamıştır. TÜİK verilerine göre kamu gelirlerinde 1981 ile 1990 arası %0,7 oranında bir artış yaşanırken, kamu harcamalarında %3,5 gibi daha büyük bir yükseliş görülmüştür. Kamu harcamalarındaki artış, vergi gelirleri ile dengelenemediğinden iç ve dış borçlanma yoluna başvurulmuş ve bu durum ekonomi düzeninde sıkıntılar yaşanmasına neden olmuştur.¹³⁶

1985 yılında özel sektörün talebi doğrultusunda uygulamaya konulan Katma Değer Vergisi, büyük ölçüde vatandaşın ve tüketicinin katkıları üzerine kurgulanmıştır. KDV; üretimden tüketime tüm aşamalarda mal ve hizmet satışları üzerinden alınan ve vergi indirimi sunan bir satış vergisi niteliğindedir. Bu sürecin düzgün işleyebilmesi adına; vergi iadesi, ihracat muafiyeti gibi bazı tedbirler de devreye sokulmuştur. İhracat muafiyeti, ülkeye döviz girdisi sağlama ve Türk mallarının dünya çapında pazarlarda boy gösterebilmesi ve rekabet edebilmesi adına alınan bir tedbir niteliğinde olmuştur.¹³⁷

¹³⁵ Şehnaz Begüm Şahin, agt, s. 38.

¹³⁶ Emre GÖK, agt, s. 98 – 100.

¹³⁷ Esra Demir, Kemal Kağan Turan, & Çiğdem Özarı, agm, s. 99.

SONUÇ

Tarihsel süreçte liberalizm; özgürlük, bireycilik, serbest piyasa ve sınırlı devlet gibi değerler üzerine kurgulanmış ve bu değerler siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda tutarlı bir şekilde uygulanmaya çalışılmıştır. Liberal düşünce; özellikle mülkiyet haklarına, kişisel özgürlüklere ve yaşam haklarına müdahale edilmemesi gerektiğine ilişkin bir yaklaşım sergilerken, neo-liberalizm ise liberalizmin temelinde yer alan minimum devlet müdahalesinin olduğu bir toplumda, kendi kuralları ile bağımsız işleyen ve mevcut durumunu idame ettiren bir piyasa ekonomisi yapısı oluşturmak için özelleştirme, deregülasyon, küreselleşme ve kamu harcamalarının kısılması gibi ilkelerle genişletildiği söylenebilir. Her ne kadar hedef piyasa ekonomisi olsa da sınırlandırılmış devlet anlayışının toplum ve bireyin içerisinde yer aldığı sosyo-politik kulvarlara da etki etmesi, böylelikle bireyin her alanda daha rahat hareket edebilmesi amaçlandığı varsayılabilir.

Sosyal liberalizm ve refah devleti politikalarının 1970'lerde yaşanan petrol krizi ile birlikte son bulması neo-liberal anlayışı uygulamaya koyarken, küreselleşme hedefi doğrultusunda neo-liberal düzenin dünya ile bütünleşmesi uluslararası ekonomi kuruluşlarının çeşitli programlar adı altında ülkelere sunmuş olduğu destekler ile yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu durum Türkiye ayağında, 1970'lerin sonunda yaşanan ekonomik krizin yarattığı acil kredi ihtiyacı nedeniyle IMF ve Dünya Bankası ile yapmış olduğu anlaşmalar ve neo-liberal dönüşümün başlangıcı olarak kabul edilen 24 Ocak Kararları sonrası devletin yeniden yapılandırılması noktasında uluslararası kuruluşların hazırlamış olduğu politikalar doğrultusunda gerçekleşmiştir. 24 Ocak Kararlarının sorunsuz uygulanması ve devlet ile toplum arasında oluşabilmesi muhtemel olumsuzlukları önleme açısından 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile oluşan uygun zemin sonrasında 1982 Anayasası ile de gerekli yasal düzenlemenin sağlandığı söylenebilir. Başbakanlık Müsteşarı olduğu dönemde bu kararların hazırlanmasında baş aktör konumunda bulunan Özal; darbe sonrası oluşan siyasi ortamın yarattığı fırsatı iyi değerlendirerek, 1983 yılında elde ettiği iktidarı sayesinde kendi hazırladığı kararları ve liberal ekonomi düzenine geçiş için gerekli neo-liberal politikaları pratiğe dönüştürme fırsatını yakalamıştır.

Özal'ın yönetim anlayışı, devletin her alandaki müdahaleci yapısını küçülten yeni bir demokratik siyasi yapı ile liberal esaslara dayalı yeni bir ekonomi yapısı oluşturmaya yönelik olmuştur. Bu yapıyı oluştururken de yeni sağın küresel liberal anlayışı ile milli değerlere sahip biraz da otoriter muhafazakâr anlayışını bir arada harmanlamak istemiştir. Kuruluş itibarıyla Anavatan Partisi farklı ideolojileri bünyesinde barındıran yapısıyla toplumun tüm kesimlerine

hitap edebilecek bir anlayışa sahip bir parti olarak karşımıza çıkarken, yönetsel olarak bütünleştirici ve vatandaş odaklı bir yaklaşım sergilemek istediği söylenebilir. Parti programında yer alan milletin devletten üstün olduğu anlayışı perspektifinde Özal, devletin bürokratik gücünün ve bürokrasinin gelenekçi yaklaşımının zayıflatılmasından yana olmuştur. Bu noktada devlet otoritesinin yerine, kendi siyasi iktidarının güçlü ve otoriter olduğu bir sistem kurmayı hedeflediği varsayılabilir. Parti programında belirtilen devlet kavramı, liberalizmin devlete biçtiği sınırlı devlet anlayışıyla örtüşse de, uygulamada merkezi otoriter yapının devam ettiği anlaşılmaktadır.

Devlet yönetimi ve bürokrasideki sorunların çözülmesi ve Türkiye'nin daha modern ve ileri bir seviyeye ulaşması için zorunlu bir değişime ihtiyaç olduğunu savunan Özal, bu değişimin bir plan çerçevesinde yapılması gerektiğini belirtmiştir. Özal, liberal görünümünü serbest piyasa ekonomisi, girişimcilik, din ve vicdan özgürlüğü, anayasal demokrasi üzerinden vermeye çalışmıştır. Türkiye'de liberal politikalarla devlet müdahalesinin azaltılması ve serbest piyasa koşullarının oluşturulması günün şartlarında doğru bir adım olarak kabul görmüştür. Ekonomi alanında yaşanacak büyümenin her şeyin temelini oluşturduğu düşüncesiyle iktisadi liberalizmin gelişimi halinde ülkede demokrasinin ve sosyal yaşamın da gelişeceğine inanıldığı ve siyasi liberalizmin yeterince önemsenmediği bir dönem karşımıza çıkmaktadır.

Özal döneminde gerçekleştirilen ekonomik ve siyasi reformların temel amacı, ülkenin geçmişten gelen enflasyon sorunundan kurtarılması ve darbe sürecinde yaşanan demokrasi sorunu ile ekonomik bunalımların etkilerini hafifletmek olarak karşımıza çıkmaktadır. Demokratikleşme anlamında bireysel ve siyasal özgürlüklerin sağlanmasına yönelik bazı yasal düzenlemeler ve insan hakları konusunda uluslararası düzeyde anlaşmalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca; geleneksel, hantal ve kapalı bürokrasi yapısını değiştirmeye ve kamu yönetiminde reform sağlamaya yönelik çeşitli düzenlemelere gidilmiştir. Dış politikayı belirleyen en büyük etkenin ekonomi olduğu ve ekonomik hedefler anlamında dış politikanın şekillendiği görülmektedir. Başörtüsü ve Kürtçe yasağı konusu bu dönemde tartışmaya açılmıştır. Her ne kadar çeşitli düzenleme ve değişikliklere gidilmiş olsa da siyasi liberalizme yönelik politikalar hep sınırlı ve yetersiz düzeyde kalmıştır.

Bu dönemde ekonomi açıdan liberal politikalara daha fazla önem verildiği, bu anlamda daha fazla değişimin yaşandığı görülmektedir. Özellikle dünya ekonomisine entegre olmaya yönelik geliştirilen politikalar bağlamında; KİT'lerin özelleştirilmesi konusunda adımların atıldığı, dış borcun azaltılması ve ülkeye döviz girdisi sağlamak amacıyla maksimum üretim hamlesi ile sanayileşme ve ihracata ağırlık verildiği, serbest döviz uygulamasına geçildiği,

Borsa ve piyasa kuruluşlarının faaliyete başladığı, vergi siteminde yapısal değişikliklerin yapıldığı bir dönem yaşanmıştır. 1983 sonrası artan üretim ve ihracat ile birlikte ekonomide büyüme yaşanmış olsa da 80'lerin sonuna doğru ekonomide tıkanıklık oluşmuş, enflasyonun frenlenememesi nedeniyle borçlanmada artış yaşanmıştır. Bu durum gelir dağılımında adaletsizliği ortaya çıkarırken; toplumun belirli kesiminde aşırı zenginleşmeye, diğer taraftan da belli bir kesimin alım gücünün düşmesi nedeniyle yoksullaşmasına neden olmuştur.

Aslında ekonomide yaşananana yoğun liberalizmin siyasal liberalizme yansımamasındaki neden neo-liberalizmin ilkesel politikalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye açısından liberal ekonomik düzen ya da serbest piyasa anlayışı bir sınıf mücadelesi, ya da burjuvanın hak ve özgürlükleri elde etmek için giriştiği mücadele sonucunda ortaya çıkmamıştır. Bu nedenle; neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanabilmesi otoriter ve mutlak hakimiyeti gerektiren devletin varlığı ile gerçekleşebilirdi. Bu durum siyasal liberalizm ile ters düşerken, yeni sağ anlayış ile örtüştüğünü söyleyebiliriz.

Sonuç olarak bu dönemde ciddi sıkıntılar yaşanmış olsa da Özal, uyguladığı politikalarla Türkiye'nin değişimi ve gelişimi açısından önemli bir etkiye sahip olmuş bir lider olarak karşımıza çıkmaktadır. Askeri rejim sonrası ülkenin yeniden demokratik bir düzene kavuşması ve toplum birlikteliğinin sağlanması adına çaba göstermeye çalışmıştır. Her ne kadar "liberal-muhafazakâr" bir anlayışa sahip olsa da genel anlamda ideolojiyi önceliğinde barındırmamıştır. Özal'ın iktidarda olduğu süre boyunca aldığı kararlar ve yaptığı uygulamalar, 1980 sonrasında Türkiye'de yapısal bir değişim ve dönüşüme yol açmıştır. Bu değişim ve dönüşüm hareketinin temelinde dönemin şartları gereği ekonomi yer almış, siyasal alandaki liberalleşme beklenen seviyeye taşınmamıştır. Türkiye'yi çağdaş yapıya kavuşturmak ve dünyanın gelişmiş ülkeleri arasına koyabilmek hedefi ile çıkılan yolda, ülkede ekonomik ve toplumsal anlamda olumlu ve olumsuz büyük değişimlerin yaşanmasına neden olunmuştur.

KAYNAKÇA

- Akçetin N. Ç., & Akçetin, E. (2013).** Liberalizmin Dönüşümü. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-26.
- Akdemir, F. (2010).** John Locke'un Liberal Siyaset Felsefesinin Metafizik Arka Planı. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (19), 184-201.
- Aksu, H. N. (2018).** *Türkiye'de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşüm Bağlamında Yeni Sağ Muhafazakâr Anlayışın Çözümlemesi: Turgut Özal Dönemi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Aktuğ, S. (2019).** *Üç Farklı Liberalizm Türünde Birey, Toplum ve Devlet Anlayışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Aktan, C. C. (1995).** Klasik liberalizm, neo-liberalizm ve libertarianizm. *Amme İdaresi Dergisi*, 28(1), 3-32.
- Anavatan Partisi (1983).** *Anavatan Partisi Programı* TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi.
- Aras, K. (2019).** *Türk Liberalizminin Siyasete Yansımaları: DP, ANAP ve AK Parti Örnekleri* (Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Arı, M. (1993).** *Siyasal Katılım 1980 Sonrası Türk Siyasal Sürecinde ANAP ve ANAP Seçmen Profili* (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Âşık, S. (2018).** *Türkiye'de Demokrasinin Yeniden İnşa Sürecinde Anavatan Partisi (1983-1991)*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.
- Avan, S. (2013).** *Liberalizmin Türkiye'deki Temel Hak ve Özgürlüklere Yaklaşımı: Liberal Düşünce Dergisi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Ayhan, E. (2016).** Türkiye Düşünce Hayatında 1983-1993 Dönemi: Turgut Özal ve Liberalizm. In *International Turgut Özal Symposium* (Vol. 8, pp. 86-96).
- Balkan, H. (2018).** *Türkiye'de Neo-Liberal İktisat Politikaları Kapsamında Para Politikası Uygulamaları* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

- Başkan, B.** (2021). Margaret Thatcher ve Turgut Özal'ın Yeni Sağında Yeni Tarz Siyasal İletişim. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 17(60), 60-85.
- Başkan, M. Y.** (2022). Liberalizm ve Türk Siyasal Hayatında Liberal Eğilimler. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(3), 167-208.
- Belhan, Ş.** (2005). *Anavatan Partisi'nin Kuruluşu ve İktidara Gelişi* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Belhan, Ş.** (2021). 1980 Askeri Darbesi Sonrasında İktidara Gelen Anavatan Partisi İcraatları Hakkında Bir Değerlendirme. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 111-123.
- Bilir, H. B.** (2021). *Türkiye'de Yeni Sağ Politikaların Yükselişi: 12 Eylül Askeri Darbesi ve ANAP İktidarı* (Yüksek Lisans Tezi). Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Butler, E.** (2018). *Klasik Liberalizm: Bir El Kitabı*, (Çev.) Arda Akçiçek, Liberte Yayınları, Ankara, s. 15,16.
- Cizrelioğulları, M. N.** (2013). *Türkiye'de Liberalizm (1980–1999): Neo-Liberal Politikaların Türk Politik-Ekonomisine Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, Ankara.
- Conway, D. & Yayla, A.** (2011). Klasik Liberalizm. *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 85-90.
- Çelik, Z.** (2012). Neoliberalizmin Kısa Tarihi. *İdealkent Kent Araştırmaları Dergisi*, (7), 187-193.
- Çetin, H.** (2001). Liberalizmin temel ilkeleri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(1), 219-237.
- Çetin, M. Ş.** (2021). *Yeni Sağ Siyasal Anlayış ve Siyasetin Finansmanı: ABD ve Türkiye Üzerine Bir Analiz* (Doktora Tezi) Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Çavuşoğlu, H.** (2022). 1983 Genel Seçimleri ve Anavatan Partisi. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 8(1), 77-86.
- Çoruk, E.** (2020). *Türkiye'de Yeni Sağın Vitrini Olarak Turgut Özal* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dalkılıç, A.** Klasik Liberalizm. Özgürlük, Barış, Adalet. [Erişim: 27.02.2024, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/klasik-liberalizm-ozgurluk-baris-adalet,779.php>]

- Demir, E., Turan, K. K., & Özari, Ç.** (2016). Üretim İçin Sermaye İhtiyacına Turgut Özal Politikaları In *International Turgut Özal Symposium* (Vol. 9, pp. 97-111), s. 103.
- Demir, G. T.** (2019). Liberalizm ve Liberal Dağıtıcı Adalet Teorilerinin Komüniteryan Eleştirisi (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.
- Demir, K.** (2017). *Türkiye'de Neo-Liberal Politikalar Çerçevesinde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Siyasi ve İdari Anlamda Yerel Özerklik* (Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Demirel, D.** (2012). *Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi Reformları* (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Döngör, İ. U.** (2019). *Turgut Özal İktidarı'nda Türkiye'de Yaşanan Toplumsal ve Siyasal Değişim* (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Duman, M. Z.** (2008). *Türkiye'de Modernleşme ve Liberal-Muhafazakâr Siyaset (Turgut Özal'ın Politikaları Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma)*. (Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Durmuş, M.** (2011). 12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası. *Memleket Siyaset Yönetim*, 6(15), 95-137.
- Ertüzün, T.** (1988). *Özal Ne Dedi, Ne Oldu*. ABC Ajansı.
- Eştürk, Ö.** (2006). *Türkiye'de Liberalizm: 1983-1989 Turgut Özal Dönemi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.
- Filizler, R.** (2013). *Türkiye'de Neo-Liberal Dönüşüm: 24 Ocak 1980 İstikrar Programı Kararları ve Etkileri*. (Yüksek Lisans Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Gönül, B.** (2019). *Turgut Özal Döneminde Liberal Ekonomi Politikalarının Liberal Siyasal Politikalara Yansıması: 1983-1993* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gültekin, H.** (2022). *1980 Sonrası Demokratikleşme Sürecinde Türk Siyasal Hayatında Teknokrat Olarak Turgut Özal* (Doktora Tezi). Beykent Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Haydarođlu D., & Tatlısu, S. (2016). Turgut Özal Dönemi Yeni Sağ Devlet Ve Ekonomik Liberalizm: Devlet ve Piyasa İlişkinin Politik Ekonomisi. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-41.

İntaş, Ö. (2019). *24 Ocak 1980 Ekonomik Kararların Türkiye Ekonomisine Etkileri, Yansıması ve Sonuçları* (Yüksek Lisans Tezi). Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır.

İzmen, Ü. (2020). *12 Eylül Neo-liberal Politikaların Uygulanması İçin Mi Yapıldı?* [Erişim: 26.03.2024, <https://t24.com.tr/k24/yazi/12-eylul-neo-liberal-politikalarin-uygulanmasi-icin-mi-yapildi,2846>]

Karataş, M. (2022). 12 Eylül 1980 Sonrası Merkez Sağ'ın Temsilinde Bir Aktör Turgut Özal ve Anavatan Partisi. *Türk Demokrasi Tarihi (1980'Den Günümüze) Liderler, Partiler Ve Seçimler*, Efe Akademi 49.

Kaya, G. (2023). *John Locke'un Siyaset Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Kırtılı, O. (2022). *Liberal Demokraside Çoğulculuk ve Konsensus: John Rawls' un Siyasal Liberalizm Üzerinden Bir Değerlendirme*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Köksal, T. (2006). 1980 Sonrası Yeni Sağ Politikalar ve İcraatın İçinden Programlarının (1984-1989) Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kurmuş, O. (2010). Türkiye'de neoliberalizm. *Mülkiye Dergisi*, 34(268), 9-41.

Kurt, S. (2006). Hayek'in Özgürlük ve Adalet Teorisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(3), 199-213.

Lorasdağı, Koyuncu, B. *Liberalizm (Uluslararası İlişkiler)*. Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. [Erişim: 16.02.2024, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_uluslararasi_iliskiler]

Orhun, O. (2021). Neoliberal Küreselleşme, Değişen Sosyal Politikalar ve Yoksulluk Sorunsalı Üzerine Bir Tartışma. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 18(41), 3755-3777.

Özal, T. (1983). *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, c. 8.

Özal, T. (1985). *Başbakan Turgut Özal'ın konuşma, mesaj, beyanat ve mülakatları*, TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi, 13.12.1984–12.12.1985, Ankara.

Özal, T. (1992). *İzmir İktisat Kongresi Konuşması – 4 Haziran 1992*. [Erişim: 24.04.2024, <https://halilturgutozal.wordpress.com/2008/07/26/izmir-iktisat-kongresi-konusmasi-4-haziran-1992/>]

Özsoy, F. (2022). *Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm ve Sendikacılık: Eğitim Sendikaları Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gebze Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze.

Öztürk, Ş. (2021). *Türkiye’de Neo-liberal Politikaların Uygulanmasında Devletin Siyasi ve İktisadi Rolü: Anavatan Partisi (1983-1989) ve Ak Parti (2003-2011) Dönemlerinin Karşılaştırılması* (Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

Öztürk, Ş., Fethi, N. & Ergün, İ. (2008). 24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 15-32.

Polat, T. (2023). *Uluslararası İlişkilerde Liberalizm*. [Erişim: 21.02.2024, <https://www.kureselsiyaset.org/uluslararasi-iliskilerde-liberalizm/>]

Poyraz, G. (2020). *24 Ocak 1980 Kararları Ve Bu Kararlar Üzerine Yürütülen Tartışmaların Bir Analizi* (Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.

Raico, R., & Yayla, A. (2011). Klasik Liberalizm Nedir? *Liberal Düşünce Dergisi*, (64), 69-73.

Sarıtaş, Ş. E. (2019). Piyasa Ekonomisi ve Özgürlük İlişkisi Üzerine Bir Tartışma. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (49).

Solmaz, F. (2018). *Turgut Özal'ın Liberalizm ve Muhafazakârlık Arasında Geçen Siyasi Hayatı* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şahin, K. N. (2022). *Türkiye’de Siyasal Liberalizm Eleştirisi: Turgut Özal Dönemi (1983-1989)* (Yüksek Lisans Tezi). Nuh Naci Yazgan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Şahin, M. M. *Klasik Liberalizm ve Taşıyıcı Kavramları*. [Erişim: 11.03.2024, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/klasik-liberalizm-ve-tasiyici-kavramlari,780.php>]

Şahin, Ş. B. (2019). *Neoliberal ekonomi politikaları uygulayan ülkelerin finansal krizlere olan duyarlılıkları: Türkiye örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Şener, B., & Çolak, Ç. D. (2019). Türkiye’de Yeni Sağ’ın Kamu Yönetimi Anlayışı: Turgut Özal ve ANAP. *The Journal of Academic Social Science*, 18(18), 393-417.

Tathisu, S. (2017). *Türkiye’de Maliye Politikasının Dönemsel Etkinliği: 24 Ocak Kararları Çerçevesinde Turgut Özal Dönemi’nin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik, s. 63-64.

Turgut, A. E. (2019). *Türkiye’de Neoliberalizm ve Sosyal Devletin Dönüşümü* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Tutan, M. N. (2020). İktidar Döneminde ANAP’ın Demokrasi Anlayışı: Siyasalar, Söylemler ve Özal Liderliği. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 313-330

Türk, E. (2021). *Neo-Liberalizm ve Türkiye’deki Yapılanması*. (Yüksek Lisans Tezi). Lefke Avrupa Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Lefke.

Uğraş, V. (2019). *Merkez Sağ Siyasetin Popülist Söylemi ve Turgut Özal Dönemi Örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Ulagay, O. (1984). *24 Ocak Deneyimi Üzerine*. Hil Yayınları.

Üstündağ, R. (2018). *Türkiye’de Demokratikleşme ve Turgut Özal Dönemi Siyasal Liberalizmi* (Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Yalınzoğlu, Y. (2017). “Hepsini Yakala Partisi” Bağlamında Anavatan Partisi’ne Yönelik Bir Analiz. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 67-77.

Yanık, L. K. (2015). "Liberalizm: Bir yazın değerlendirmesi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi* 12.46: 34-55.

Yaşa, A. G. (2018). Liberal Bir Perspektiften Sosyal Refah Devleti. *Uluslararası Toplumsal Bilimler Dergisi*, 2(2), 146-164.

Yayla, A. (2015). *Liberalizm (Siyaset Bilimi)*. Tübitak Bilim ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. [Erişim: 16.02.2024, https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/liberalizm_siyaset_bilimi]

Yıldırım, G. (2019). *Üç Liberalizm Geleneğinde Devlet, Birey ve Özgürlük Anlayışı*. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.

Yılmaz, A. (2014). Neo-Liberal Dönüşüm Sürecinde Türkiye’de Devlet Toplum İlişkileri, Toplumsal Sınıf Merkezli Bir Yaklaşım. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 107-140.

Zariç, S. (2011). *1983-93 Yılları Arasında Türk Siyasal Hayatında Anavatan Partisi ve Turgut Özal’ın Partideki Rolü* (Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.